

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий Інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра державно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота
на здобуття кваліфікаційного рівня магістра
на тему:
Конституційно-правове забезпечення національної безпеки України

Виконала студентка
6 курсу, група МП – 63
Дробуш Людмила Володимирівна

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
Дробуш І.В.
Рецензент

Роботу допущено до захисту
на засіданні кафедри
державно-правових дисциплін
Протокол № _____ від « _ » _____ 2020
Завідувач кафедри _____ Ірина Вікторівна Дробуш

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	8
1.1 Поняття національної безпеки України.....	8
1.2. Конституційно- правові засади національної безпеки України.....	17
1.3 Система національної безпеки України	31
<i>Висновки до Розділу I</i>	<i>37</i>
РОЗДІЛ II. СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	40
2.1. Нормативно-правові гарантії національної безпеки України	40
2.2. Організаційно-правові гарантії національної безпеки України.....	62
2.3 Міжнародно-правові гарантії національної безпеки України.....	84
<i>Висновки до Розділу 2</i>	<i>92</i>
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Анексія Російською Федерацією Криму, вторгнення російських військ на Сході України, організація незаконних збройних формувань, створення та функціонування «органів влади» так званих самопроголошених ЛНР та ДНР поставили на порядок денний проблеми правового забезпечення безпеки людини, суспільства і держави у реалізації визначених Конституцією і законами України функцій держави та суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає також у пошуках вирішення проблеми відновлення територіальної цілісності держави, яку неможливо вирішити військовим шляхом з огляду на різницю військового потенціалу України та Російської Федерації, ймовірні людські втрати, а також невизначені позиції інших держав й міжнародних організацій щодо можливого розвитку подій на окупованих територіях. Щодо мирного врегулювання, то ті Мінські домовленості, зокрема в частині розведення військ та припинення вогню виконуються лише українською стороною та повністю ігноруються з боку російських найманців.

Україна, розуміючи усю складність ситуації змушена просити підтримки в інших держав, які лише звертаються до Російської Федерації з певними пропозиціями щодо мирного врегулювання, застосовуючи певні санкції економічного характеру, які на жаль слабшають (сьогодні ряд представників інших країн в міжнародних організаціях виступають за послаблення таких санкцій, оскільки страждає економіка не лише Росії, а їх власних держав). При цьому інтереси української держави, її громадян не враховуються, а самостійність та суверенітет держави слабшає, знову ж не без участі у цьому процесі представників інших держав та міжнародних організацій. Яскравим прикладом є вимоги МВФ, які не лише передбачають необхідність боротьби з

корупцією, а диктують необхідність прийняття законів щодо продажу землі, вивозу лісу – кругляка, фактично перетворення України в сировинний придаток, залучення іноземців до управлінських процесів на найвищому державному рівні. Сьогодні жваво обговорюється питання участі іноземців у комісії по призначенню суддів. Що ставить під загрозу питання національної безпеки.

Значним кроком уперед варто визнати закріплення в Конституції України євро інтеграційного курсу та перспективу щодо вступу в НАТО. Тому цілком закономірним стало прийняття нового Закону України «Про національну безпеку України» 2018 р., який започаткував процес розбудови нової моделі сектору безпеки і оборони, яка включає такі основні складові: систему управління і демократичного контролю над сектором безпеки і оборони; сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс.

При цьому зауважимо, що згідно зі ст. 17 Конституції України передбачено такі сфери забезпечення національної безпеки: захист суверенітету і територіальної цілісності України; забезпечення економічної безпеки; забезпечення інформаційної безпеки; оборона України (забезпечення воєнної безпеки); забезпечення державної безпеки; захист державного кордону (забезпечення прикордонної безпеки).

Всебічного політичного та правового осмислення потребує Воєнна доктрина України (2015 р.), Доктрина інформаційної безпеки України (2017 р.) та Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 роки, пріоритетні завдання, заходи та показники ефективності її виконання.

Дана проблематика привертає значну увагу вітчизняних фахівців у різних галузях юридичної науки, зокрема загальної теорії держави і права, конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, науки державного управління, а саме: М.О. Баймуратова, Г.В. Барабашева, О.В. Батанова, О.В. Зайчука, А.М. Колодія, В.В. Кравченка, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіха, П.М. Рабіновича, В.Ф. Сіренка, О.В. Скрипнюка, М.О. Теплюка, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика та ін.

Важливим та доволі дискусійним питанням є запровадження миротворчої операції на Сході України. В свою чергу, такий крок потребує детального вивчення міжнародно – правових механізмів миротворчості, аналізу досвіду проведення миротворчих операцій ООН та їх наслідків у різних країнах, якими є чинники успішності таких операцій, тощо. Та найважливіше, - чи готова Україна до такого кроку? Які зміни потребує чинне законодавство та які саме закони варто прийняти, щоб уможливити її проведення на певній території України? Все це свідчить про неабияку актуальність даної теми магістерської роботи.

Мета дослідження – здійснення комплексного наукового аналізу сучасного стану конституційно-правового забезпечення національної безпеки; визначення шляхів подальшого вдосконалення механізму забезпечення національної безпеки; напрацювання пропозицій щодо ефективності його функціонування в умовах сьогоденної України.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання дослідження**:

- 1) з'ясувати сутність та зміст національної безпеки;
- 2) проаналізувати об'єктно-суб'єктний склад правовідносин в сфері національної безпеки України;
- 3) охарактеризувати конституційно -правові засади національної безпеки в процесі подальшого розвитку Української держави;
- 4) розкрити поняття системи національної безпеки, з'ясувати та визначити її структуру в умовах сучасної України;
- 5) проаналізувати систему нормативно-правових гарантій національної безпеки;
- 6) з'ясувати зміст організаційно-правових гарантій національної безпеки;
- 7) з'ясувати роль міжнародно-правових гарантій національної безпеки України;
- 8) здійснити конституційно-правовий аналіз механізму конституційно-правового забезпечення національної безпеки України;

9) з'ясувати проблеми конституційно-правового забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі та сформулювати пропозиції і рекомендації щодо удосконалення відповідного законодавства та механізму його реалізації.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері національної безпеки України .

Предметом дослідження є конституційно-правове забезпечення національної безпеки України.

Методологічну основу дослідження складають сукупність загальнотеоретичних та спеціально-наукових методів прийомів наукового пізнання соціальних і правових явищ.

Використання методів аналізу, синтезу, системного та структурно-функціонального методів дало змогу дослідити основні поняття та структуру національної безпеки, здійснити аналіз конституційно-правових засад національної безпеки, проаналізувати систему національної безпеки. Застосування структурно-функціонального методу сприяло всебічному дослідженню конституційно -правових відносин, які виникають і здійснюються в процесі захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Порівняльно-правовий метод використано при вивченні і теоретичному обґрунтуванні різних моделей національної безпеки . Статистичний метод сприяв визначенню основних тенденцій розвитку системи національної безпеки України в різний період з 1991 року і дотепер. Використання методу моделювання та прогнозування дозволило на основі аналізу чинного законодавства та практичних проблем його реалізації розробити певну конституційно-правову модель забезпечення національної безпеки України.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинне законодавство України, міжнародно-правові акти та ін.

Наукова новизна та практичне значення дослідження полягають у комплексному вивченні і систематизації сучасних проблем конституційно – правового забезпечення національної безпеки України та теоретичному обґрунтуванні шляхів удосконалення нормативно – правової та організаційно – правової складових механізму забезпечення національної безпеки України.

Обсяг і структура роботи . Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків , списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 108 сторінок друкованого тексту, у тому числі 98 використаних джерел.

РОЗДІЛ I

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1.1 Поняття національної безпеки України

Основною функцією будь-якої сучасної демократичної держави як суспільного утворення є забезпечення національної безпеки, яка має на меті забезпечити найбільш сприятливі умови для життя та діяльності як громадян, так і державних інститутів, які насамперед і мають дбати про належну реалізацію законних інтересів людини та громадянина на відповідній території та за її межами, унеможливлувати та мінімізувати внутрішні та зовнішні загрози.

Питання національної безпеки України завжди викликало значний інтерес у широкого кола як вчених – конституціоналістів, так і інших представників вітчизняної юридичної науки. Адже питання забезпечення національної безпеки охоплює і питання гарантування інформаційної, екологічної, цивільної, військової та інших сфер безпеки.

З огляду на існуючий стан справ в Україні, а саме: анексія Криму, окупація певних територій Донбасу, істотне погіршення соціально – економічного розвитку регіонів України, зuboжіння населення, боротьба з пандемією Covid-19, питання забезпечення національної безпеки як основної функції української держави викликає не лише науковий інтерес до цієї проблеми, а змушує усі гілки влади та громадянське суспільство до об'єднання та спільними зусиллями шукати шляхи вирішення назрілих та болючих для усіх проблем.

Щодо самого поняття «національна безпека», то у сучасній конституційно – правовій теорії та практиці ще не визначений категоріально – понятійний апарат національної безпеки, не розроблені теоретико-методологічний і методичний інструментарій пізнання сутності, змісту та

структури системи національної безпеки. Також недослідженими залишаються такі важливі питання, як принципи організації та належної взаємодії основних складових конституційно – правового забезпечення національної безпеки України. Варто погодитись з В.О. Антоновим, який досліджуючи проблеми національної безпеки, зауважує «Розуміння національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам потребує послідовного розгляду та аналізу основних об'єктів національної безпеки: людини і громадянина – Їхні конституційні права і свободи; суспільства – його духовні, морально – етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держави – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість»¹

Звернувшись до тлумачення поняття «безпека» у словниках, зокрема тлумачному² та академічному³, приходимо до висновку, що етимологія цього терміну означає «відсутність небезпеки; збереження, надійність». При цьому в енциклопедіях радянського періоду містилося лише поняття «міжнародна безпека» як протидія зовнішнім загрозам⁴. В інших енциклопедичних словниках, зокрема 1991 року, 1998 року термін «безпека» відсутній.

Вперше на законодавчому рівні ідея національної безпеки отримала своє закріплення у США, у законі «Про національну безпеку» (1947р.). Однак введений був ще президентом Т. Рузвельтом у 1904 р. і вживався «як процес певної інтеграції зовнішньої, внутрішньої та воєнної політики держави».⁵

¹ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: монографія / В.О. Антонов. Київ: ГАЛКОМ, 2017. С.9.

² Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1 – 4. Москва: Русский язык, 1978. Т.1: А – З. 1978. С. 67

³ Большой академический словарь русского языка: в 30 – ти т. 3 – е изд. Санкт – Петербург, 2004. Т. 1. С. 386.

⁴ Большая советская энциклопедия. 2- узд. Москва, 1950. Т.4. С. 388

⁵ Петровский В.Ф. Доктрина «национальной безопасности» в глобальной стратегии США. Москва: Международные отношения, 1980. С.15.

У вітчизняній правовій науці міститься ряд дефініцій, які зводяться до розуміння національної безпеки як «ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави».⁶

Заслуговує на увагу визначення національної безпеки, яке міститься у академічному курсі Конституційного права України, за редакцією академіка Ю.С. Шемшученка, як «широке, багатокomпонентне поняття, яке відображає стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, яким забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам».⁷ Розглядаючи національну безпеку як об'єктивне соціальне явище, яке не існує саме по собі, має конкретно історичний характер і тісно пов'язане з усіма аспектами життєдіяльності у системі «природа – людина – суспільство», вчений В.О. Антонов виходить з розуміння безпеки як стану захищеності інтересів і цінностей людини, суспільства і держави від явищ, процесів та інших чинників, що заперечують або ускладнюють їх реалізацію та збереження. При цьому, як зазначає автор, поняття національної безпеки базується на трьох фундаментальних категоріях: «інтереси», «загрози», «захист». Від їхнього змістовного наповнення значною мірою залежать форми, методи і засоби забезпечення національної безпеки. Зміст поняття «національна безпека» також визначає предметну сферу захисту об'єктів безпеки – особистість, суспільство та державу як суб'єктів відповідних прав та інтересів, поєднаних в рамках інституту національної безпеки.⁸ Цікавою є позиція П. Богущького, який досліджуючи співвідношення права національної безпеки та військового права приходить до висновку, що

Предметна область права національної безпеки є більш широкою по відношенню до військового права та охоплює усі суспільні відносини або ж

⁶ Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О.С. Бодрук, О.М. Гончаренко, Е.М. Лисицин, М.А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993. С. 6.

⁷ Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т.2 / За аг. ред.. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 760.

⁸ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: автореферат д.ю.н. Київ: Інститут д.ржави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2018. С. 8

соціальні комунікації, які існують у сфері національної безпеки і оборони, з виокремленням галузей для вирішення більш конкретних завдань безпекового існування людини, суспільства і держави.

Не лише суспільні відносини або ж соціальні комунікації стають предметом наукових розробок права національної безпеки, але й визначений значний масив законодавства, нормативно-правових актів, правозастосовної практики, а також інституційні та організаційні елементи або ж складові правотворчості і правозастосування у сфері національної безпеки⁹.

Емпіричну основу права національної безпеки складає уся сукупність складних і важливих для сьогодення соціальних чинників, які забезпечують безпеку людини, суспільства і держави в умовах, що характеризують глобалізаційні процеси. Проте виявляється і більш раціональна предметна сфера права національної безпеки, яка у своїй основі містить ті соціальні комунікації, що стосуються безпосередньо забезпечення стану захищеності людини, суспільства і держави від потенційних та реальних загроз національним інтересам, а саме – забезпечення збереження конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності України. Вказаний підхід, за якого стає можливим відійти від абстрактного бачення правового змісту національної безпеки, тобто права національної безпеки України, дозволяє зосередитися насамперед, але не виключно, на вирішенні проблем правового забезпечення основ національної безпеки, що найбільш важливо для нашого сьогодення. Варто зазначити, що розуміння права національної безпеки, як системи норм, які регулюють відносини щодо забезпечення збереження конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави є притаманним для доктрини держав – учасників Північноатлантичного договору. Саме такий підхід має своє

⁹ Богуцький П.П. Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військового права: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Націо-нальний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький ; за заг. ред. М.М. Прохоренка. – К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 23 с.

первісне походження від наукових розробок концепції права національної безпеки США, упровадження цієї концепції у практику забезпечення національної безпеки держави. Власне, відповідно до вимог Конституції України подібний підхід закріплено у чинному Законі України «Про національну безпеку України», положення якого належить безумовно виконувати та, водночас, удосконалювати на основі обґрунтованих доктринальних розробок, які має запропонувати правова наука.

Право національної безпеки з огляду на його сутнісні та змістовні ознаки можливо визначити як галузь права – цілісну, системну множинність норм, публічно визначених, легітимізованих правил поведінки, спрямованих на досягнення і забезпечення безпечних умов існування та життєдіяльності людини, суспільства і держави¹⁰.

Цілісна сукупність норм права національної безпеки утворює певну складну систему, яка підпорядковується загальним правилам побудови системи права України, та має переважно нелінійні характеристики, що зберігають її організаційну єдність і структуру.¹¹

Правовою доктриною військове право розглядається як галузь правова-система визначених і санкціонованих державою норм, які встановлюють правила поведінки та здійснюють правове регулювання суспільних відносин у воєнній сфері, у сферах оборони і військового будівництва з метою забезпечення воєнної безпеки. Таким чином, військове право є складовою права національної безпеки та охоплює лише один з її видів.

Професор В.А. Яценко, щодо визначеності поняття «національна безпека» справедливо зауважує, що «хоча у наявних публікаціях поняття

¹⁰ Богуцький П.П. Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Націо-нальний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький ; за заг. ред. М.М. Прохоренка. – К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. с. 23-24.

¹¹ Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України / П.П.Богуцький// Інформація і право, 2018. №3(26). с.89-91.

національної безпеки має вельми широку інтерпретацію, в першу чергу воно визначається формулою: безпека – відсутність ризику, загроз і небезпек.

Це найбільш поширене розуміння безпеки – стан захищеності від ризиків, загроз і небезпек. Приміром, безпека інформації – це захищеність інформації від несанкціонованих дій, що призводять до модифікації, розкриття чи зруйнування даних; безпека за надзвичайних ситуацій – стан захищеності населення, об'єктів довкілля від небезпеки за надзвичайних ситуацій. Кібербезпека, скажімо, теж трактується як захищеність від кібератак тощо»¹².

Зокрема, дана позиція представлена В.О. Храмовим в «Юридичній енциклопедії», де безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози. Тобто, у більшості випадків має місце визначення поняття через свою протилежність.

Ця буденність, в принципі, не є кривою. Вона має право на існування. Безпека дійсно означає відсутність небезпеки, мир – дійсно відсутність війни. Але треба мати на увазі, що в таких визначеннях можуть братися за основу не лише основні, а в першу чергу несуттєві, так би мовити, похідні ознаки явища, а не ті, які, власне, уособлюють його сутність.

В такому випадку мир існує не тому, що є війна. Навпаки, всі явища і їх протилежності існують не одне через друге, а завдяки їх об'єктивному буттю в реальній дійсності. Стосовно безпеки це означає надійність і стабільність існування того чи іншого явища, а потім уже, як умова – відсутність загроз, захищеність від них.

Варто погодитись, що визначення поняття «національної безпеки України» відповідно до статті 1 Закону України «Про національну безпеку

¹² Яценко В.А. Щодо визначеності поняття «Національна безпека України» Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військового права: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький ; за заг. ред. М.М. Прохоренка. – К.: ФОП Ямчинський О.В. , 2019. С. 45.

України» як «захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз », потребує уточнення. При цьому, слід врахувати й те, що загрози носять латентний характер і, зрозуміло, не можуть бути вичерпно виявлені та локалізовані суб'єктами сектору безпеки і оборони, навіть найпотужнішими спецслужбами і правоохоронними органами, тому орієнтована лише на них національна безпека не буде захищеною. Це по-перше. По-друге, феномен захищеності віддзеркалює лише стан безпеки, а між тим, це об'єктивно процес функціонування та нарощування її потенціалу¹³.

У зв'язку з цим, професор В.А. Яценко пропонує наступне формулювання визначення феномену національної безпеки – це «надійне, стабільне функціонування суспільства та держави і нарощування їх потенціалу як умови їх існування і захищеності від реальних та потенційних загроз».

Вважаючи при цьому, що саме таке визначення орієнтує на зміцнення та подальший розвиток безпекового та оборонного секторів держави.

Позитивним при цьому вважаємо трактування законодавцем поняття «загрози національній безпеці України» як явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. При цьому під національними інтересами України розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян¹⁴.

¹³ Яценко В.А. Щодо визначеності поняття «Національна безпека України» Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військового права: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький ; за заг. ред. М.М. Прохоренка. – К.: ФОП Ямчинський О.В. , 2019. С. 46.

¹⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року //Відомості Верховної Ради України, 2018, № 31, ст.241.

Для розуміння самого поняття «національна безпека» варто проаналізувати його об'єктно – суб'єктний склад. Так, статтею 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» в якості об'єктів національної безпеки визначені: людина і громадянин, їх конституційні права і свободи; суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності; інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

При цьому варто погодитись з вченим – конституціоналістом В.О. Антоновим, який звертає увагу на те, що пріоритетним об'єктом системи національної безпеки України законодавець визначив конституційно-правовий інститут прав і свобод людини і громадянина. У цьому зв'язку забезпечення індивідуальної (особистої) безпеки є точкою відліку відносно інших об'єктів національної безпеки. Разом з тим, ним відзначається, що конституційні права і свободи людини, за якими стоять відповідні інтереси окремої людини як виразники національних інтересів, як об'єкт національної безпеки України не отримали належного відображення на законодавчому рівні. У статті 8 Закону України «Про основи національної безпеки» національні інтереси розглядаються лише як життєві матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні¹⁵.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» до суб'єктів системи забезпечення національної безпеки належать, крім Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та РНБО, також: міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили, Служба безпеки, Державна прикордонна служба України та інші військові

¹⁵ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: автореферат д.ю.н. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2018. С. 17-18.

формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян України.

Аналізуючи погляди в юридичній літературі на поняття цих суб'єктів та їх види, приходимо до висновку, що суб'єктами конституційно-правових відносин у даній сфері виступають: 1) спільності (народ, нація, національні меншини, корінні народи, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, депутати, посадові та службові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; 5) підприємства, установи, організації; 6) міжнародні органи та організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації.

Коло суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України зумовлене відносинами у цій системі. На думку В.О.Антонова, суб'єктам системи забезпечення національної безпеки притаманні такі найбільш характерні ознаки, як: а) особливий статус у відносинах влади, з огляду на конституційний рівень їх визначення в системі забезпечення національної безпеки; б) наділення особливими повноваженнями; в) владно-імперативний характер здійснення управління суб'єктами системи забезпечення національної безпеки; г) особливий механізм реалізації наданих їм повноважень¹⁶.

Таким чином, закріплюючи дефініцію «національна безпека» та визначаючи її об'єкти та закріплюючи коло суб'єктів на рівні законодавства варто пам'ятати, що її сутність та зміст є визначальним в процесі розробки Стратегії національної безпеки України – документа довгострокового планування, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

¹⁶ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: автореферат д.ю.н. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2018.С. 20 – 21.

1.2. Конституційно- правові засади національної безпеки України

Значний науковий інтерес становить визначення та окреслення конституційно – правових засад національної безпеки України, з'ясування їх змісту та дослідження динамічних змін, продиктованих українськими реаліями.

Певну спробу наукового аналізу спеціально-наукових принципів системи забезпечення національної безпеки намагалися здійснити українські учені ще у 2003 році, зокрема В. Ліпкан, аналізуючи проблеми формування системи забезпечення національної безпеки, зазначав, що можна впевнено говорити про необхідність окреслення принципів побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки. При цьому акцентував увагу на загальнонаукових принципах, до яких відносив: системність, адекватність, своєчасність, циклічність, активність, законність, обґрунтованість, економічність, спеціалізацію, взаємодію і координацію, удосконалення, централізацію управління.¹⁷ Аналогічними є погляди й Г.П. Ситника, В.М. Олуйко, М.П. Вавринчука, які досліджували питання теорії та практики забезпечення національної безпеки¹⁸. Цікавим з наукової точки зору є проведений науковий аналіз положень чинного законодавства та існуючих наукових підходів до формування системи спеціально - наукових принципів системи забезпечення національної безпеки В.О. Антоновим.

Вчений до такої системи відносить такі принципи, як: забезпечення прав і свобод людини і громадянина; верховенство права та дотримання законності; забезпечення балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави; своєчасність і адекватність прийняття заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз; надання пріоритету договірним (мирним) засобам у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень та взаємодія органів

¹⁷ Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 398–402.

¹⁸ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. С. 211.

державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; адекватне оперативне реагування на надзвичайні ситуації; дотримання норм міжнародного права і належне виконання взятих державою на себе зобов'язань; повага України до суверенітету та територіальної цілісності інших держав; участь України у міжнародних миротворчих структурах безпеки, у тому числі у світовому розподілі сфер відповідальності щодо підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; відповідальність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки за прийняття рішень у сфері національної безпеки Української держави¹⁹.

Окреслені спеціально-наукові принципи спрямовують діяльність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах їхньої життєдіяльності.

Серед зазначених принципів забезпечення пріоритетності прав і свобод людини і громадянина посідає одне з провідних місць у системі забезпечення національної безпеки, оскільки за своєю суттю він визначає зміст та спрямованість правового регулювання реалізації прав і свобод людини і громадянина, порядок їх охорони та захисту. Так, нормою-принципом, якою закріплюється пріоритет прав і свобод людини і громадянина, є ст. 3 Конституції України, у якій проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю»²⁰.

¹⁹ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: монографія / В.О. Антонов. Київ: ТАЛКОМ, 2017. С. 259 – 260.

²⁰ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 -ВР, у ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

Конституція України містить ряд норм, які є гарантіями прав і свобод людини громадянина, у тому числі норми, які проголошують: а) гуманізм, або людинолюбство, який розкриває одну з найважливіших характеристик права, домінування в правовій системі природних невідчужуваних прав людини.

Необхідно зауважити, що вперше в історії України примат людини над державою закріплений на конституційному рівні. Більшість із цих норм мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Саме ці норми прав і свобод людини і громадянина забезпечують недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини і громадянина та недоторканність свавільного позбавлення її життя. І, враховуючи те, що відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю є життя людини, особлива увага має приділятися побудові надійного механізму захисту конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян, дія якого забезпечуватиметься передусім законодавчим закріпленням за державними і недержавними структурами обов'язків і відповідальності щодо захисту національних інтересів.

Можна стверджувати, що система забезпечення національної безпеки України має розбудовуватись за умови усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності та ефективності функціонування системи захисту людини і громадянина, їх конституційних прав і свобод.

б) Соціальна справедливість, яка впливає зі змісту ст. 1 Основного Закону, котра проголошує Україну соціальною державою.

Справедливість як багатогранна, багатоконпонентна категорія проявляється у всіх сферах суспільного життя, інтегрує економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між становищем різних індивідуумів та їх значущістю у суспільстві, між працею та винагородою.

Невиконання норм соціальної справедливості тягне за собою порушення прав громадян, а також негативні наслідки у суспільстві, що може призвести як до реальних, так і до потенційних загроз національним інтересам;

в) рівноправність громадян, яка закріплена у статтях 21 і 24 Конституції України. Рівноправність є однією зі складових принципу соціальної справедливості і тісно пов'язана з ним. Цей принцип означає рівність людей у своїй гідності (ст. 21 Конституції України), наявність рівних прав і рівних обов'язків для всіх громадян нашої держави (ст. 21), рівність громадян перед законом (ст. 24), рівність прав жінки і чоловіка та рівних конституційних прав і свобод України (ст. 24).

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Цей міжнародно-правовий стандарт проголошений Загальною декларацією прав людини²¹ (ст. 2) та іншими міжнародними актами з цих питань. Рівноправність означає також рівність перед законом усіх учасників судового процесу (ст. 129)¹ та рівність перед законом усіх суб'єктів права власності;

г) соціальна свобода, яка передбачена ст. 21 Основного Закону України. Ця норма-принцип закріплює право кожної людини на вільний розвиток особистості. На принципі соціальної свободи базується право індивіда на особисту недоторканність (ст. 29), можливість обирати місце проживання та пересуватися (ст. 33), право людини на повагу до її гідності (ст. 28). Соціальна свобода є важливою запорукою запровадження в Україні режиму законності та правопорядку, оскільки згідно зі ст. 19 Конституції України правовий порядок ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

²¹ Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною ООН 10 грудня 1948 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

д) демократизм означає належність всієї влади народів. Ця норма набула закріплення у ст. 1 Конституції України, яка встановлює демократичний тип нашої держави. Зміст цієї норми багатоаспектний, поєднує три аспекти – народовладдя, політичний режим і права людини, які реалізуються не тільки через державні, а й через правові інститути: права, обов'язки, їх гарантії, правосуддя і т. д.

Демократизм тісно взаємодіє з усіма конституційними правами і свободами людини, він є однією із головних засад порядку організації та діяльності держави, за допомогою якого визначається демократичний вектор становлення та розвитку державності українського народу. «Побудова української державності безпосередньо пов'язана з демократичним та політичним режимом».

Однією з важливих гарантій прав і свобод людини та громадянина вважаємо закріплену у статтях 3 і 23 Конституції України взаємну відповідальність людини і держави. Визнання на конституційному рівні прав і свобод особистості як найвищої соціальної цінності передбачає активну діяльність держави по забезпеченню на практиці цього положення. Головний обов'язок влади, всіх органів держави – визнання, виконання та захист прав і свобод, честі і гідності людини і громадянина²². Поряд з тим обопільна відповідальність людини передбачає реалізацію особою своїх прав і свобод таким чином, щоб вони не суперечили інтересам держави, правам і свободам інших громадян. Слід зазначити, що в Основному Законі закріплені конкретні вимоги до громадян поважати конституційні права і свободи інших осіб, підкорятися юридичним актам, які видані органами державної влади, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68)¹. Обмеження владою прав людини не повинно призвести до суттєвого обмеження ролі

²² Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Харьков: Факт, 2000. С. 160.

держави, зокрема в охороні прав і свобод людини, в наданні їм законодавчої форми, насамперед на рівні Конституції.

Дослідження особливостей реалізації принципу пріоритету прав і свобод людини і громадянина в системі забезпечення національної безпеки засвідчує, що цей процес тісно пов'язаний зі здійсненням широкомасштабного комплексу правових і спеціальних організаційно-технічних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи і суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Встановлення й забезпечення правового режиму потребує напрацювання різних організаційно - правових форм та методів²³.

Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» визначається порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, а також відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану²⁴. І тому головна увага та зусилля суб'єктів та органів системи забезпечення національної безпеки має бути спрямована не тільки на розробку комплексу заходів, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також на гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Вищезазначений принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина у системі забезпечення національної безпеки є провідним та найбільш загальним. Водночас слід зазначити, що на особливу увагу заслуговує цей принцип у процесі функціонування системи забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайних і кризових ситуацій, коли застосовуються заходи адміністративного примусу, які суттєво обмежують

²³ Ситник Г., Божок В. До проблем організації фільтраційної роботи в контексті євроінтеграції України // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: матеріали наук. -практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 травня 2003). Київ: Вид -во НАДУ, 2003. Т. 1. С. 176.

²⁴ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015р. № 389 -19, у ред. від 09.07.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

права і свободи громадян не лише на підставах, пов'язаних із протиправною поведінкою людей, а і за інших обставин. Зокрема, варто привести приклад карантинних заходів, які держава впровадила у зв'язку з поширенням на території України пандемії Covid-19²⁵. Також, як приклад, можна привести прийняття рішення про неможливість проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та в окремих районах, містах, селищах і селах Луганської та Донецької областей²⁶. Обмеження виборчого права громадян продиктовано виключно питанням їх безпеки, оскільки ці райони межують з територіями, непідконтрольними українській владі.

За цих обставин діяльність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на усіх стадіях розвитку несприятливих для об'єктів національної безпеки ситуацій має узгоджуватись також із вимогами власних конституційно-правових норм, які є гарантами прав і свобод людини і громадянина.

До таких норм-принципів слід віднести: невідчужуваність і непорушність, невичерпність, гарантованість та недопустимість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини передбачено у статтях 21 і 22 Конституції України. Зміст цієї норми-принципу впливає з теорії природного права, згідно з якою дані права і свободи належать кожному індивідові і він має можливість користуватися ними протягом усього життя. Ці права є одвічними, постійними, незмінними, встановленими раз і назавжди і мають індивідуальний характер, тобто кожна людина користується ними безпосередньо, самостійно, а тому їх не можливо вилучити в особи чи передати право користування іншій особі. Згідно з положенням цієї норми –

²⁵ Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» // Відомості Верховної Ради України, 2000, № 29, ст. 228 (редакція від 23.05.2020р.)

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID – 19, спричиненої короно вірусом SARS –CoV – 2» // Офіційний вісник України, 2020р., № 23, ст.896, № 30, ст.1061.

²⁶ Постанова Верховної Ради України «Про призначення чергових місцевих виборів» від 15 липня 2020 року // URL: rada.gov.ua

принципу категорично заборонено скасовувати, звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів. Цей принцип підтверджується також ст. 157 Конституції України, яка передбачає недопустимість змін до Конституції, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплена у ст. 22 Конституції України, означає, що система прав і свобод, яка міститься в Конституції, не є закінченою, тобто передбачається можливість розширення прав і свобод у майбутньому як у процесі розвитку держави і національного права, так і в процесі розвитку і застосування міжнародно-правових актів, які гарантують права і свободи людини і громадянина. Ця норма-принцип дозволяє розширення кола конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також розширення тлумачення їх змісту та обсягу.

Гарантованість прав і свобод, закріплена у ст. 22 Основного Закону країни, означає, що конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Норми чинної Конституції України орієнтовані на демократичне реформування суспільства, формування правової держави, всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормативно-правове гарантування їх здійснення. Таким чином, гарантованість є одним із головних принципів і одночасно суттєвим елементом, що належить до структури конституційно – правового статусу особи, а ті норми, які гарантують ці права і свободи, у широкому тлумаченні можна розглядати як норми-принципи.

Недопустимість обмеження прав і свобод, проголошена у ст. 64 Основного Закону, означає неможливість призупинення нормального порядку реалізації того чи іншого права або свободи людини. Заборонено обмежувати певні права і свободи навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Узагальнюючи наведене стосовно одного із основних принципів системи забезпечення національної безпеки – пріоритету прав і свобод людини і громадянина, слід зазначити, що це незаперечні вимоги загального характеру,

керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та в інших законах, які зумовлені об'єктивними закономірностями розвитку існування і особистості в суспільстві, і які визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина в процесі забезпечення безпеки особи суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Іншим основним, проте не менш важливим принципом системи забезпечення національної безпеки є принцип верховенства права. Зазначений принцип закріплено у ст. 8 Основного Закону, у якій прямо зазначається, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права²⁷, і яка, по суті, стала новим сприйняттям в національній правовій системі.

Принцип верховенства права, закріплений у частині першій ст. 8 Конституції України як основна умова формування системи забезпечення національної безпеки, передбачає створення відповідних умов, за яких:

1) панує право та правовий закон, доступність і наближеність судової влади до особи зокрема та громадян загалом;

2) право як форма суспільних відносин виступає формою свободи особистості;

3) верховенство права домінує у всіх сферах суспільно-політичного життя;

4) справедливість судових рішень домінує над політичною доцільністю, де судовий захист особи та її прав і свобод є найвищою цінністю;

5) конституційно закріплена відповідальність держави за дії своїх органів стосовно особистості та забезпечення її безпеки;

6) правова рівність як загальна і необхідна форма буття та здійснення свободи людської життєдіяльності;

7) народ є сувереном і головним джерелом та носієм влади в державі;

²⁷ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 -ВР, у ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

8) демократичні принципи – головна умова існування держави, суспільства та людини;

9) свобода слова, політичні свободи та невтручання держави у приватне життя громадян, незалежність засобів масової інформації та інші свободи громадянського суспільства є непорушними принципами.

Принцип верховенства права як один із провідних принципів сучасної правової системи України зумовлює невід’ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканність, а також безпеку. Саме принцип верховенства права як основа державного і суспільного життя має стверджувати пріоритет невідчужуваних прав людини, які становлять невід’ємний елемент права. На думку судді Конституційного Суду України М.І. Козюбри, варто звернути увагу на те, що їхнє існування поза межами права і без права є неможливим, оскільки це явища однієї сутності²⁸.

Поряд із цим принцип верховенства права зумовлює також необхідність додержання прав людини і гарантування їх державою. Слід зазначити, що ця важлива вимога закріплена у частині другій ст. 3 Конституції України, де права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є головним обов’язком держави. Так, аналізуючи принцип верховенства права у контексті зазначеного, необхідно зауважити, що практика сьогодення свідчить про неефективність діяльності держави щодо розв’язання соціально-економічних проблем громадян, що нерідко призводить до значних соціально-політичних конфліктів, порушення прав людини, закріплених у Конституції України. Також спонукає громадянське суспільство до кардинальних дій, зокрема до виходу на майдан у 2004 та 2014 роках. В контексті цього першочерговим завданням має стати не лише розробка на законодавчому рівні механізму відповідальності держави

²⁸ Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24, 27.

перед своїми громадянами, а й забезпечення його ефективності в дії. Значна роль у цьому механізмі має відводитись представникам громадянського суспільства, які повинні контролювати владу та забезпечувати прозорість процедури прийняття рішень та відкритість такої діяльності суспільству. Держава при цьому теж повинна бути зацікавлена у врахуванні думки широкої громадськості при формуванні та здійсненні державної політики у сфері національної безпеки держави.

Таким чином, принцип верховенства права визначає, по суті, умови створення та функціонування державних органів, громадських організацій, системи забезпечення національної безпеки, основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Акцентуючи увагу на таких основоположних засадах національної безпеки України як пріоритет прав та свобод людини та громадянина та верховенство права, варто зазначити, що ці засади є визначальними для функціонування усієї системи конституційно-правового забезпечення національної безпеки. Поряд з такими загальними засадами ми можемо виокремити й інші спеціальні принципи, зокрема: принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони, закріплені ст.3 Закону України «Про національну безпеку України» (далі Закону), а саме: підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосування сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Аналогічними є принципи цивільного контролю сектору безпеки і оборони. При цьому варто акцентувати увагу на таких принципах, як ефективність та результативність (ст.4 зазначеного

Закону); принципи планування у сферах національної безпеки і оборони (ст.25 Закону), а саме: дотримання національного законодавства і міжнародних зобов'язань; демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, відкритість інформації про державну політику, стратегічні документи, цілі, пріоритети і завдання планування, прозорість та підзвітність використання ресурсів; цілісність, узгодженість, системність планування у секторі безпеки і оборони, врахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами, планами та прогнозними документами; своєчасність та відповідальність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України.

Щодо основних засад у сфері національної безпеки і оборони, то вони визначені Законом України «Про національну безпеку України», а також їх зміст конкретизовано Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»²⁹ Так, ст.6 цього Закону до основних засад внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони відносить: забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства, держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах; зміцнення обороноздатності держави, посилення відповідальності органів державної влади всіх рівнів за неналежну підготовку і забезпечення безпеки держави; реформування Збройних Сил України та інших військових формувань з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності оперативно реагувати на потенційні загрози Україні, надання особливої уваги прикриттю повітряного і морського простору держави, всебічному забезпеченню Збройних Сил України; забезпечення поступового переходу на комплектування Збройних Сил України на контрактній основі, насамперед за спеціальностями, що визначають боездатність підрозділів; забезпечення

²⁹ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року (в редакції від 08.07.2018 року) // Відомості Верховної Ради України, 2010, № 40, ст. 527.

оснащення ЗСУ новітніми видами військової техніки та озброєнь, відновлення проможності оборонно-промислового комплексу щодо впровадження новітніх технологій як на основі кооперації з державами – партнерами, так і впровадження власних замкнутих циклів створення військової техніки та озброєнь; удосконалення системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами, забезпечення їх відповідності вимогам європейських інституцій; забезпечення гараній соціального захисту військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників правоохоронних органів, інших прирівняних до них осіб та членів їхніх сімей; завершення формування і розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу; впровадження практик державного замовлення на озброєння та військову техніку для ЗСУ, інших складових Воєнної організації держави.

Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усім заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України. Виходячи з цього, основними засадами зовнішньої політики³⁰ є:

1) забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;

2) забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;

³⁰ ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року (в редакції від 08.07.2018 року) // Відомості Верховної Ради України, 2010, № 40, ст. 527.

3) використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;

4) створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;

5) утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;

6) сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;

7) поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації ;

8) підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;

9) запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною , та врегулювання наявних конфліктів;

10) забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

11) створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;

12) забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;

13) підтримка розвитку торговельно -економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди ;

14) забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;

15) розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;

16) підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що принципи національної безпеки становлять собою певну систему загальних та спеціальних принципів, які в кінцевому результаті сприяють розробці Стратегії національної безпеки та досягненню основних цілей та мети в цілому у сфері національної безпеки України.

1.3 Система національної безпеки України

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, соціальної напруженості, боротьби з пандемією та її негативними наслідками, які посилили економічної кризи, політичної нестабільності, неефективності в роботі найвищих органів державної влади, низької якості нормотворчої роботи, радикалізації суспільних настроїв життєво важливою постає проблема створення цілісної та ефективної системи національної безпеки держави.

Для створення ефективної системи національної безпеки та узгодження її з державно-правовим статусом України як незалежної, демократичної держави, а також вимогами соціально-економічного, культурного розвитку українського суспільства необхідне першочергове об'єднання зовнішніх і внутрішніх чинників її забезпечення.

В юридичній науці існують різноманітні визначення щодо дефініції «система національної безпеки». Так, вчені О. Дзьобань та О. Соснін, спираючись на політологічний підхід, розглядають цю категорію як певну

сукупність суспільних і державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також підсистему державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій³¹.

Інший відомий український учений В. Ліпкан вважає, що внаслідок нерозробленості методологічних підходів до аналізу національної безпеки і, зокрема, її базових категорій виникли прогалини і щодо визначення системи національної безпеки³².

Вчений – конституціоналіст В.О. Антонов переконаний в тому, що систему національної безпеки необхідно розуміти як «сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз»³³.

Вважаємо, що визначення системи національної безпеки обумовлює коло її суб'єктів, а відтак і зміст нормативно-правових актів, які закріплювали повноваження за кожним із суб'єктів системи національної безпеки.

Однак, ні базовий Закон України «Про національну безпеку України»³⁴, як і попередній Закон «Про основи національної безпеки України (втратив чинність)»³⁵, ні рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» не містить визначення терміну «система національної безпеки»³⁶.

³¹ Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2008. С. 91.

³² Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 261.

³³ Антонов В.О. Конституційно – правові засади національної безпеки України: монографія / В.О. Антонов. Київ: ТАЛКОМ, 2017. С. 97.

³⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. 2018. №31. Ст. 231

³⁵ Про основи національної безпеки України: Закон України (втратив чинність на підставі Закону України № 2469 – VIII від 21.06.2018 року // URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

³⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/ 2020 URL: <http://president.gov.ua>

Разом з тим, виходячи з напрямів державної політики у сферах національної безпеки вважаємо, що система національної безпеки включає воєнну, зовнішньополітичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну безпеку, кібербезпеку України (ч. 4 ст 3 Закону України «Про національну безпеку України»).

Виходячи із характеру загроз, поділяємо систему національної безпеки на два типи – внутрішню і зовнішню. Однак, такий поділ є дещо умовним, оскільки, в умовах глобалізації та інтернаціоналізації усіх сфер суспільних відносин межа між внутрішньою і зовнішньою безпекою розмита, а чимало загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, природні катаклізми) інколи дуже важко прив'язати до якогось одного конкретного джерела. Саме такий поділ на внутрішню і зовнішню безпеку обумовлює певну специфіку методів, форм і засобів їх забезпечення.

Внутрішня безпека – це функція держави, що спрямована на забезпечення національної безпеки і покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадян, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від внутрішніх загроз.

Зовнішня безпека – це функція держави, що спрямована на захист національних інтересів і гарантування в ній безпеки особи суспільства і держави від зовнішніх загроз у всіх сферах їхньої життєдіяльності.

Важливе значення у зв'язку з цим мають положення Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», що визначає засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки.

При цьому внутрішня політика ґрунтується на таких принципах:

- 1) пріоритетність захисту національних інтересів;

2) верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи, забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав;

3) рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову ;

4) відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості;

5) забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами;

б) соціальне партнерство та громадянська солідарність.

Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України.

Щодо зовнішньої політики , то вона ґрунтується на таких принципах:

1) суверенна рівність держав;

2) утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави;

3) повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів;

4) вирішення міжнародних спорів мирними засобами;

5) повага до прав людини та її основоположних свобод ; невтручання у внутрішні справи держав;

б) взаємовигідне співробітництво між державами;

7) сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загально визнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права;

8) застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь -яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

9) застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам;

10) своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам .

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»³⁷ «основними засадами зовнішньої політики є:

1) забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;

2) забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;

3) використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;

³⁷ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527

4) створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;

5) утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;

6) сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;

7) поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації;

8) підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;

9) запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;

10) забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

11) створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;

12) забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;

13) підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;

14) забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;

15) розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;

16) підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Таким чином, саме визначення та реалізація засад внутрішньої і зовнішньої політики обумовлює систему національної безпеки, коло її суб'єктів, законодавчу регламентацію повноважень та механізм їх реалізації.

Висновки до Розділу I

1. Забезпечення національної безпеки безумовно являється однією з найважливіших функцій будь – якої сучасної демократичної держави як суспільного утворення, яка має на меті забезпечити найбільш сприятливі умови для життя та діяльності як громадян, так і державних інститутів, які насамперед і мають дбати про належну реалізацію законних інтересів людини та громадянина на відповідній території та за її межами, унеможливити та мінімізувати внутрішні та зовнішні загрози.

2. Вважаємо, що функція забезпечення національної безпеки займає основне, центральне місце в системі функцій держави, адже її реалізація передбачає і питання гарантування інформаційної, екологічної, цивільної, військової та інших сфер безпеки та інтегрується з іншими функціями держави, зокрема з правоохоронною, екологічною, економічною, соціальною, тощо.

3. Аналіз чинного законодавства, яке регламентує питання національної безпеки дозволив зробити висновок про недосконалість дефініції «національна безпека». Визначення «національної безпеки України» відповідно до статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» як «захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного

конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз», потребує уточнення.

4. Беручи до уваги різноманітні визначення національної безпеки вважаємо найбільш оптимальним розуміння національної безпеки як доволі широкого, багатокomпонентного поняття, яке відображає стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, яким забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

5. Об'єктами національної безпеки визначені: людина і громадянин, їх конституційні права і свободи; суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності; інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

6. Суб'єктами конституційно-правових відносин у даній сфері виступають: 1) спільності (народ, нація, національні меншини, корінні народи, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, депутати, посадові та службові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; 5) підприємства, установи, організації; 6) міжнародні органи та організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації.

7. Суб'єктам системи забезпечення національної безпеки притаманні наступні ознаки: 1) особливий статус у відносинах влади, з огляду на конституційний рівень їх визначення в системі забезпечення національної безпеки; 2) наділення особливими повноваженнями; 3) владно-імперативний характер здійснення управління суб'єктами системи забезпечення національної безпеки; 4) особливий механізм реалізації наданих їм повноважень.

8. Принципи пріоритету прав і свобод людини і громадянина та верховенства права є основоположними принципами в системі забезпечення

національної безпеки. Процес гарантування прав та свобод людини та громадянина тісно пов'язаний зі здійсненням широкомасштабного комплексу правових і спеціальних організаційно-технічних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи і суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

9. Спеціальними принципами є принципи, які визначають порядок формування державної політики та планування у сферах національної безпеки і оборони.

10. Саме визначення системи національної безпеки обумовлює коло її суб'єктів, а відтак і зміст нормативно-правових актів, які закріплювали повноваження за кожним із суб'єктів системи національної безпеки.

11. Виходячи з напрямів державної політики у сферах національної безпеки вважаємо, що система національної безпеки включає воєнну, зовнішньополітичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну безпеку, кібербезпеку України.

12. Виходячи із характеру загроз, поділяємо систему національної безпеки на два типи – внутрішню і зовнішню. Саме такий поділ на внутрішню і зовнішню безпеку визначає коло суб'єктів, а також певну специфіку методів, форм і засобів їх забезпечення.

РОЗДІЛ II

СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правові гарантії національної безпеки України

З часу утворення незалежної української держави і дотепер питання гарантування національної безпеки є пріоритетом в діяльності усіх органів державної влади. Яскравим свідченням цього є значний масив нормативно – правових актів, які мають на меті забезпечити захист української держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Так, нормативно - правовою основою гарантування та забезпечення національної безпеки є Конституція України, Закони України «Про основи національної безпеки», «Про оборону України», «Про службу безпеки України», «Про поліцію», «Про державну прикордонну службу України», «Про введення надзвичайного стану», «Про введення воєнного стану», «Про міжнародні договори», згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Саме про це й зазначається в базовому Законі України «Про національну безпеку України» «правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти»³⁸.

Закон відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Цим Законом визначаються та розмежовуються

³⁸ Ст. 2 Закону України «Про національну безпеку України»

повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони. Так, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» розробляються і затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, концепції стратегій і програми, згідно з якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування в конкретній економічній, соціально-політичній, інших ситуаціях з метою своєчасного виявлення, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам української держави, суспільства й особи. Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України є правовими документами, обов'язковими для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки та оборони України.

У Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека України»³⁹ визначено, що Україна прагне миру, який є запорукою розвитку держави, а людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність.

Кінцевою метою реалізації Стратегії є утвердження вільної, заможної, безпечної України, в якій панує право, де кожен може реалізувати свої таланти та здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю їхні діти й онуки.

³⁹ Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека України», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020

Стратегія ґрунтується на трьох основних засадах державної політики у сфері національної безпеки:

- 1) стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;
- 2) стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;
- 3) взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

Ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є:

- 1) відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- 2) відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- 3) суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- 4) захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- 5) європейська і євроатлантична інтеграція.

Реалізація цих пріоритетів забезпечуватиметься за такими напрямками:

- 1) відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права;
- 2) здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь;

3) продовження реалізації заходів з оборони та стримування, активного використання переговорних форматів та консолідації міжнародного тиску на Російську Федерацію як гарантії недопущення ескалації конфлікту з боку Росії, зменшення напруги та припинення Російською Федерацією збройної агресії;

4) використання всіх наявних механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, інших міжнародних організацій для консолідації міжнародної підтримки України у протидії російській агресії, відновленні територіальної цілісності та державного суверенітету України;

5) розвиток відносин зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, сусідніми та іншими державами, а також із міжнародними організаціями для забезпечення міжнародної безпеки та протидії спільним викликам і загрозам, мінімізації їх впливу на Україну;

6) повна імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та модернізація її параметрів там, де необхідно, за результатами всебічного огляду досягнення цілей Угоди відповідно до статті 481, з метою набуття повноправного членства України у Європейському Союзі;

7) розвиток особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО;

8) посилення спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони;

9) сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір ;

10) розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту;

11) захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди;

12) забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту;

13) посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі;

14) розвиток державно-приватного партнерства.

Таким чином основою для розробки документів стратегічного планування у сферах нацбезпеки та оборони є Стратегія національної безпеки.

Складовою частиною Стратегії національної безпеки є Воєнна доктрина України⁴⁰.

Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України.

Воєнна доктрина України є системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. Воєнна доктрина ґрунтується на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України

⁴⁰ Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015

засадах внутрішньої та зовнішньої політики. Основні положення Воєнної доктрини є похідними від Стратегії національної безпеки України, розвивають її положення за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами.

Нова Воєнна доктрина України:

1) визначає Російську Федерацію воєнним противником України та умови звільнення тимчасово окупованих територій України ;

2) виходить з високої імовірності великомасштабного застосування проти України воєнної сили як головної загрози національній безпеці України у воєнній сфері;

3) підтверджує відмову від політики позаблоковості та відновлення стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію;

4) визначає ознаки виникнення збройного конфлікту всередині України, у тому числі інспірованого іноземними державами;

5) враховує збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій;

6) наголошує на потребі удосконалення системи мобілізаційної підготовки і мобілізації та суттєвого збільшення професійної складової у Збройних силах України та в інших військових формуваннях;

7) формулює заходи з підготовки держави до оборони, необхідні для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності, а також завдання розвитку оборонного та безпекового потенціалу України як необхідної умови відсічі збройної агресії тощо.

Новизна Воєнної доктрини полягає у відмові від політики позаблоковості та відновленні стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, зміщенні акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів .

У новій Воєнній доктрині України окремо передбачена готовність протистояти новим методам ведення воєнних конфліктів. Сюди входить не тільки неконвенційна (гібридна) війна, яку Росія веде в Донбасі, але й протидія інформаційним та дезінформаційним кампаніям, економічним війнам, психологічним кампаніям тощо. У сучасному глобалізованому світі ці речі можуть бути навіть важливішими, ніж пряме військове втручання. Крім того, Президент України заявив, що всі актуальні загрози та воєнні виклики, на жаль, пов'язані з Росією, і всі вони мають тривалий характер. Новий документ ставить завдання з передислокації військових частин і з'єднань та створення належної військової інфраструктури у східних та південних областях країни.

За оцінками частини експертів, ця доктрина може бути взята за основу у створенні сил оборони нового типу. У порівнянні з попередньою, вона є більш серйозною й активною, передбачає інструменти стримування у вигляді потужної армії й інших збройних формувань.

Однак, на думку директора Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння В. Бадрака, негативним моментом є те, що в документі зазначено лише «необхідність збільшення професійної складової в ЗСУ та інших збройних формуваннях», а мав бути проголошений курс на повністю професійну армію.

Такої ж думки дотримується й експерт із військових питань А. Павленко. Коментуючи заяву голови МВС А. Авакова про необхідність переходу української армії на контрактну основу, він зазначив, що контрактники ефективні лише в боях з малими втратами і проти слабого противника. Експерт навів приклад США, де існує національна гвардія, у якій служить близько 500 тис. чоловік. Саме вони є резервом для всіх військових конфліктів. У середньому, кожен другий, хто бере участь у збройних конфліктах – це не контрактник, а борець національної гвардії. У Європі такі країни як Австрія, Швейцарія, Фінляндія, підтримуючи нейтралітет, не відмовляються від військового призову.

На думку Військової ради партії «Народний фронт», необхідно використати швейцарській досвід при формування армійського резерву й створення в структурі МВС сил спеціального призначення. Національна гвардія буде покликана не лише забезпечувати внутрішній правопорядок, а й прикривати разом із прикордонниками східні рубежі України. Також вони говорять про необхідність створення 100–150 тис. професійної армії та добре підготовленого та навченого резерву для Збройних сил і Національної гвардії чисельністю 500 тис.

У новій доктрині важливим є збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій, що є підставою для формування потужного інформаційного середовища. Армія має знати, хто її ворог і до чого готуватися. Ця доктрина є першим кроком до зрозумілого прояснення питання про потенційного ворога для військовослужбовців від рядового бійця до генерала.

Однак окремі військові експерти, зокрема Д. Васильєв, наголошують на тому, що в доктрині слабо розкрита тема кібербезпеки, адже чимала частина гібридної війни відбувається в інформаційному просторі. Більше того, коли у світі переважають гібридні війни, вести мову виключно про військову безпеку є недостатнім. Військовий експерт М. Сунгуровський вважає, що новий документ чітко не орієнтує на подальші дії в плануванні системи оборони. Натомість, це повинен бути комплексний документ, що охоплює проблеми інформаційної, економічної, суспільної безпеки.

Оскільки доктрина, як рамковий документ, не відповідає на всі питання, а тільки задає напрям для подальшого розвитку державної політики у сфері оборони, на її основі мають розроблятися більш серйозні програмні документи, насамперед програма розвитку ЗСУ, програма розвитку озброєнь та військової техніки. Тому про ефективність нової доктрини можна буде судити вже з виконання цих програм.

Треба зазначити, що розуміння сутності воєнної доктрини в різних країнах є неоднаковим. На Заході це поняття вживається в ширшому значенні,

яке може охоплювати будь-які воєнно-теоретичні і воєнно-політичні настанови й погляди. Документи, у яких викладені ці доктринальні погляди, у різних країнах називаються неоднаково. Наприклад, в Україні, Російській Федерації, Республіці Білорусь, Республіці Казахстан – «воєнна доктрина», у Німеччині – «Біла книга», у Сполучених Штатах Америки – «стратегія національної безпеки», у співдружності країн-членів НАТО – «стратегічна концепція НАТО», у Китайській Народній Республіці – «оборонна доктрина», в Японії – «Основний курс в галузі оборони»⁴¹.

Сама форма і стилістика такого документа у всіх країнах передбачає «оборонність». Не залишилося жодної серйозної держави, що має у своїй юридичній базі воєнну доктрину, у якій були б прописані якісь наступальні устремління (багато країн взагалі обходяться без неї). Те ж саме стосується й військових альянсів.

На думку багатьох військових експертів, прикладом для України може стати Ізраїль. Головні принципи оборонної воєнної доктрини Ізраїлю були сформовані ще в 1949 р. Х. Ласком. Її лейтмотивом є переконання в тому, що всі загрози повинні бути локалізовані й попереджені ще до того, як будуть реалізовані.

Представники силових структур Ізраїлю наголошують на тому, що ніхто не збирається вести масштабних та довготривалих бойових дій, але першочерговим завданням є передбачення загроз та їхнє попередження до моменту реалізації. Передбачається ведення бойових дій та операцій на території агресора, а не Ізраїлю. Ця доктрина на практиці реалізується у вигляді мобільного 180 тис. війська. У тісній взаємодії з військом функціонує потужний аналітичний центр, який виконує роль передбачення всіх можливих загроз. Таким чином, кооперація систем попередження та військових сил дає змогу ефективно використовувати економічні ресурси.

⁴¹ Беззуб І. Нова Воєнна доктрина України: керівництво до дії чи декларація? http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350

Склад армії Ізраїлю відображає наміри ведення війни локального характеру без прямих масштабних військових зіткнень, оскільки в сухопутних військах переважають бронетанкові та механізовані підрозділи, і це забезпечує їхню маневреність та мобільність. Морські сили також передбачають значну кількість невеликих ракетних катерів з потужним озброєнням. Акцент на створенні підводної флотилії демонструє гнучку тактику ізраїльтян.

На випадок повномасштабної війни передбачена система служби в резерві, що забезпечує швидку мобілізацію близько півмільйона солдат, які не просто проходили службу, а є боєздатними та готовими до виконання бойових завдань без попереднього проходження курсу молодого бійця.

Підтвердженням правильності таких підходів до організації військової системи може служити перемога Ізраїлю в «шестиденній війні», де його противниками були Сирія, Єгипет, Йорданія.

Окремо слід зазначити, що російська агресія проти України змусила й інші країни переглянути свої стратегічні документи у сфері забезпечення національної безпеки. Так, у листопаді 2014 р. нову стратегію національної безпеки було прийнято в Польщі, протягом 2015 р. оновили відповідні документи США, ЄС, Німеччина та низка інших європейських країн.

Упродовж усього періоду незалежності Україна не мала сучасної воєнної доктрини, як і не було визначено потенційного противника, тобто тієї держави чи групи держав, які можуть нести загрозу її суверенітету й безпеці. Однак події двох останніх років розставили все на свої місця. Нова доктрина дасть можливість сформулювати комплексне бачення розвитку оборонної стратегії України, а не займатись її ручним регулюванням.

Нова воєнна доктрина закріплює стратегічні напрями діяльності України щодо гарантування власної безпеки, найперше визначаючи, до чого готуватися оборонним структурам, як вони повинні розвиватися, оснащуватися та переозброюватися. Для остаточного розроблення якісної воєнної доктрини, яка б відповідала вимогам часу, Україні вкрай необхідно критично використати досвід іноземних країн (Ізраїлю, Швейцарії, Фінляндії та ін.), які

раніше пройшли аналогічний шлях. Це допоможе Україні сформувати свій підхід до побудови військової системи, врахувавши власні національні, культурні, державні та політичні особливості. Робота над оновленням Стратегії воєнної безпеки (Воєнна доктрина) та Стратегічного оборонного бюлетеня України триває й нині⁴². Відповідно до наказу Міноборони №296 від 25 серпня 2020 року⁴³, робочу групу очолив перший заступник міністра оборони Іван Руснак.

Головними тенденціями, що впливають на воєнно-політичну обстановку в регіоні довкола України, є⁴⁴:

- 1) поширення практики проведення спеціальних операцій та дій провокаційного характеру для створення конфліктних ситуацій;
- 2) посилення внутрішньої нестабільності в сусідніх державах, викликаній втручанням з боку інших держав, зниженням життєвого рівня населення, неефективністю дій керівництва, намаганнями етнічних утворень сепаратно вирішувати нагальні проблеми;
- 3) інтенсивна модернізація збройних сил сусідніми державами, активізація розробок озброєння та військової техніки нового покоління з принципово новими можливостями вогневого ураження і управління;
- 4) посилення мілітаризації в регіоні довкола України, збільшення іноземної військової присутності на територіях сусідніх держав;
- 5) активна дестабілізуюча зовнішня політика і політика безпеки Російської Федерації щодо сусідніх держав, а також щодо міжнародних організацій, включаючи НАТО та ЄС;

⁴² Міністерство оборони готує нову воєнну доктрину. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/09/doktryna.html>

⁴³ Про створення робочої групи з опрацювання проектів Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України: Наказ Міністерства оборони України № 296 від 25.08.2020 URL: <https://www.mil.gov.ua>

⁴⁴ Про нову редакцію Воєнної доктрини України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

б) відмова або ухилення Російської Федерації від виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями, зміцнення довіри і безпеки у військовій діяльності;

7) модернізація та вдосконалення спеціальними службами іноземних держав систем і комплексів технічної розвідки, нарощування їх можливостей, спроби несанкціонованого доступу до об'єктів інформаційної інфраструктури України;

8) гальмування процесу договірно-правового оформлення державних кордонів та розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу між державами;

9) інформаційна війна Російської Федерації проти України⁴⁵.

Зовнішньополітичні умови не сприяють врегулюванню збройного конфлікту на Сході України.

За таких обставин Україна може розраховувати насамперед на власні сили та підтримку США, держав-членів ЄС і НАТО, які вважають, що збереження незалежності та територіальної цілісності України є одним із визначальних факторів забезпечення світової та регіональної стабільності.

Актуальними воєнними загрозами для України є:

1) збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Автономної Республіки Крим;

2) мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;

⁴⁵ Про нову редакцію Воєнної доктрини України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

3) присутність військового контингенту Російської Федерації у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

4) нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;

5) активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії;

6) діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань, спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, залякування населення, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;

7) територіальні претензії Російської Федерації до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність.

Воєнно-політичними викликами, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, є :

1) втручання у внутрішні справи України з боку Російської Федерації, спрямоване на порушення конституційного устрою, територіальної цілісності та суверенітету України, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку;

2) протидія реалізації європейського вибору Українського народу, формуванню систем колективної безпеки за участю України;

3) невирішеність питань щодо розмежування державного кордону України в акваторії Чорного і Азовського морів, незавершеність договірно-

правового оформлення державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова;

4) спроби дестабілізації з боку Російської Федерації соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, а також провокування сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин на території України;

5) цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;

6) дії Російської Федерації щодо ускладнення та уповільнення економічного розвитку України;

7) розповсюдження зброї масового ураження, тероризму, організована злочинність, незаконна торгівля зброєю і боєприпасами, нелегальна міграція.

З урахуванням тенденцій розвитку та характеру воєнно-політичної обстановки в середньостроковій перспективі найбільш імовірні збройні конфлікти з використанням противником як власних збройних сил, так і підтримуваних ними не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань, найманців як інструменту досягнення власних інтересів. Значно зростатиме вірогідність переростання таких конфліктів у війну.

Загрози воєнній безпеці України можуть бути реалізовані за такими сценаріями:

1) повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з рішучими воєнно-політичними цілями;

2) окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів,

інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН;

3) блокада морських портів, узбережжя або повітряного простору України із застосуванням воєнної сили, порушення комунікацій України з боку Російської Федерації;

4) збройний конфлікт всередині держави, інспірований Російською Федерацією з намаганням відокремити від України адміністративно-територіальні одиниці у східних та південних регіонах України, за участю не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями;

5) збройний конфлікт на державному кордоні України, зокрема прикордонні збройні інциденти (провокації, сутички) з регулярними або нерегулярними силами Російської Федерації, не передбаченими законом збройними формуваннями;

б) терористичні акти на території України або проти громадян України, посягання на життя державних чи громадських діячів, представників іноземних держав (вчинені з метою провокації війни або міжнародних ускладнень), диверсії (у тому числі на об'єктах критичної інфраструктури), а також вибухи, підпали у приміщеннях органів державної влади та їх захоплення, викрадення громадян або захоплення заручників.

Загрози воєнній безпеці України у разі їх реалізації можуть призвести до зміни конституційного ладу України, подальшої окупації України або її окремих територій, встановлення прямого або опосередкованого контролю над Україною та втрати нею державного суверенітету і територіальної цілісності.

На спроможності України щодо адекватного реагування на виклики та ризики воєнній безпеці негативно впливають внутрішні економічні та соціально-політичні фактори:

1) економічна криза, порушення цілісності національної економіки внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя й діяльності підтримуваних нею незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, обумовлене цим обмеження фінансових можливостей держави;

2) розбалансованість і незавершеність системних реформ у сфері національної безпеки і оборони, недостатність ресурсного забезпечення сил оборони та неефективне використання наявних ресурсів;

3) низька ефективність системи державного управління суб'єктами забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері, недосконалість механізмів планування розвитку таких суб'єктів;

4) недостатній рівень готовності Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення до ведення сучасної збройної боротьби;

5) низька ефективність державних органів, що провадять розвідувальну і контррозвідувальну діяльність;

6) недостатній рівень координації і узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, низький рівень підготовки їх спеціалістів з питань безпеки і оборони;

7) невідповідність сучасним викликам сил цивільного захисту та їх технічного оснащення;

8) недостатні та непрофесійні зусилля органів державної влади України у сфері протидії пропаганді та інформаційно-психологічним операціям Російської Федерації.

Саме на ці виклики має бути орієнтоване відповідне законодавство, передусім Закон України «Про оборону»⁴⁶ Прийняття Закону закріплює на

⁴⁶ Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо організації оборони держави // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 43. ст.251

законодавчому рівні необхідність розробки та затвердження Президентом України Плану оборони України та затвердження його структури.

Законодавчий акт передбачає, що план оборони України – сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Президент за поданням Кабінету Міністрів України затверджує структуру плану оборони України, план оборони України та військово-адміністративний поділ території України. Порядок розробки плану визначається урядом.

Не можна обійти увагою й норми чинного законодавства, які регламентують порядок введення надзвичайного стану. Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»⁴⁷ визначає зміст правового режиму надзвичайного стану, порядок його введення та припинення дії, особливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах надзвичайного стану, додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та

⁴⁷ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року (в редакції станом на 28.12.2015 року) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 23, ст.176

органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства (ст.2 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану»

Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим.

Надзвичайний стан може бути введений в разі:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення ;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів , блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків , що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Варто також акцентувати увагу на гарантіях законності, прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах надзвичайного стану . Так, в умовах надзвичайного стану забороняються: зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим ; зміна виборчих законів; проведення виборів Президента України , а також виборів до Верховної Ради України , Верховної Ради Автономної Республіки Крим і

органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів ; обмеження прав і повноважень народних депутатів України .

На період дії надзвичайного стану продовжується, у разі закінчення, строк повноважень представницьких органів місцевого самоврядування, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Верховної Ради України⁴⁸.

Передбачені цим Законом обмеження конституційних прав і свобод громадян, які можуть бути застосовані за умов надзвичайного стану, є вичерпними і розширеному тлумаченню не підлягають. Строк їх застосування не перевищує строку, на який вводиться надзвичайний стан. Введення інших обмежень забороняється.

В умовах надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, зазначені у частині другій статті 64 Конституції України .

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства , а також юридичних осіб іноземних держав, які перебувають на території України під час надзвичайного стану, визначається Конституцією України та законами України , міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Важливою нормативно – правовою гарантією є неприпустимість використання правового режиму надзвичайного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб.

Введення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і законах України. Будь-які спроби використати

⁴⁸ Стаття 21 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

введення надзвичайного стану для захоплення влади або зловживання нею тягнуть за собою відповідальність згідно з законом⁴⁹.

Новим явищем в політико-правовому житті держави стало застосування норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁵⁰, який визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Так, Закон визначає «воєнний стан як особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»⁵¹.

Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права⁵² у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від

⁴⁹ Стаття 24 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

⁵⁰ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250

⁵¹ Ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»

⁵² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

зобов'язань за Міжнародним пактом , та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

У повідомленні зазначається також дата припинення дії відповідних відхилень від зобов'язань , передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Нове законодавство України щодо забезпечення безпеки української держави покликано вирішити багато конкретних правових проблем, яких накопичилося сьогодні чимало: від закріплення правових норм забезпечення безпеки (воєнної, економічної, екологічної, інтелектуальної, інформаційної, генетичної, технологічної тощо) до контролю й нагляду за діяльністю самих органів, які її забезпечують. Нині ж пошук має бути спрямований насамперед на розв'язання двоєдиного завдання: формування наукової бази правової політики – нової стратегії (концепції) національної безпеки; вироблення концепції розвитку законодавства у цих сферах. Щоб не помилятися на практиці, для побудови принципово нової системи законодавства у сфері національної безпеки України потрібна високоякісна теоретична база. Визнання необхідності розвитку законодавства та нормативних правових актів, які регулюють відносини у цих сферах, потребують безперечно нового праворозуміння, яке знаходить свою прикладну довершеність у правотворчості й правореалізації. Враховуючи нові підходи та сучасне бачення поняття системи захисту політичної системи як конституційно-правової гарантії національної безпеки та її стрижня – державу, слід визначити головні напрями розвитку законодавства перехідного періоду становлення самостійної Української держави у сфері гарантування зовнішньополітичної та внутрішньодержавної безпеки.⁵³ До зовнішньополітичної безпеки забезпечення функціонування політичної системи України та української держави слід віднести: забезпечення суверенітету, територіальності, недоторканності й

⁵³ Антонов В.О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України/ В.О. Антонов.// Часопис Київського університету права. 2014. №4. С.75

політичної незалежності; встановлення рівноправних взаємовигідних відносин і розвиток інтеграційних процесів з суміжними та іншими державами; участь в існуючій міжнародній (універсальній) системі безпеки, ефективній як на європейських та й глобальних рівнях; підтримання та розвиток міжнародного процесу щодо формування і здійснення єдиної і скоординованої з міжнародними структурами політики національної безпеки – політики самозбереження і самоствердження; зміцнення національної безпеки на основі економічного, науково-технічного, інформаційного та військового потенціалів; створення зони миру й стабільності в регіоні; вироблення конкретних заходів зміцнення довіри, безпеки та співробітництва з демократичними країнами світу; відмова від конфронтаційних підходів у процесі розбудови глобальної та регіональної систем міжнародної безпеки .

До головних напрямів розвитку законодавства з метою забезпечення внутрішньодержавної безпеки та функціонування політичної системи України й української держави можна віднести: виявлення деструктивних тенденцій і кризових явищ у внутрішньополітичних , соціально-економічних, національно-культурних та екологічних сферах життєдіяльності держави й суспільства; сприяння процесам відродження та збереження загальнонаціональної злагоди суспільства на основі соціальної справедливості, додержання прав людини, громадських свобод і національних інтересів; охорону навколишнього природного середовища , водних та інших ресурсів, організацію боротьби зі стихійними лихами, катастрофами, тероризмом тощо.

Як самостійні (з огляду на їх значення для життєво важливих національних інтересів України) можуть бути визначені напрями розвитку законодавства із забезпечення безпеки, що мають як внутрішньополітичний, так і зовнішньополітичний характер , зокрема: розвиток української державності як вищої форми самовизначення українського народу з усіма необхідними ознаками суверенної державної влади, єдиним джерелом якої є народ України; формування демократичного громадянського суспільства, побудованого на засадах ринкової економіки; розбудова демократичної

правової держави; досягнення й підтримка загальнонаціональної злагоди; екологічний захист українського народу та охорона навколишнього середовища; формування механізму зовнішніх відносин на базі балансу інтересів як основи зміцнення стабільності світопорядку й відвернення міжнародних конфліктів, цивілізоване входження до систем регіональної та міжнародної безпеки; виявлення деструктивних тенденцій та кризових явищ, що зачіпають національні інтереси України; вироблення й контроль політики щодо закупівлі та продажу зафіксованої науково-технічної інформації (щоб не допустити зниження темпів розвитку інтелектуального потенціалу й не поставити вітчизняну промисловість у залежність від імпортних поставок обладнання), глибоке вивчення кон'юнктури міжнародного ринку цієї інформації; проведення політики, спрямованої на пріоритетний розвиток наукоємних технологій в усіх сферах народного господарства; вироблення й контроль системи економічних та адміністративних механізмів, які обмежують експорт сировини і продуктів її неглибокої переробки; вироблення політики й координація діяльності галузей у справі розвитку промисловості з переробки існуючих джерел сировини, розвитку та освоєння технологій її глибокої переробки (з доведенням до повністю готової продукції) тощо.

Окреслені вище напрями розвитку законодавства в сукупності становлять основу для розробки й координації державних програм (на перехідний період, короткострокових і довгострокових), спрямованих на забезпечення функціонування системи національної безпеки України, а також для оцінки її ефективності.⁵⁴

2.2. Організаційно-правові гарантії національної безпеки України

Забезпечення національної безпеки – це свідомий цілеспрямований вплив держави на суспільні загрози і небезпеки через діяльність державних і

⁵⁴ Антонов В.О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України/ В.О. Антонов.// Часопис Київського університету права. 2014. №4. С.76

недержавних інституцій, а також окремих громадян з метою усунення, нейтралізації та зменшення дії чинників, що спричиняють такі загрози.

Забезпечення національної безпеки полягає в: надійному збереженні духовного і матеріального потенціалу суспільства, особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини та громадянина, науково обґрунтованого та гарантованого державного мінімуму матеріальних і духовних умов існування, подоланні конфронтації в суспільстві, досягнення і підтримання злагоди з найважливіших питань розвитку суспільства і країни, розв'язанні кризових явищ в економіці, забезпеченні закономірностей розвитку ринкової економіки, формування правової культури населення, визнання міжнародним правом інтересів, прав та свобод громадян України за кордоном, створенні належних економічних, інформаційних, політичних, морально-духовних та культурних умов всебічного розвитку особи, попередженні та припиненні правопорушень, протидії злочинності та охороні громадського порядку.

Тому значної уваги потребують організаційно – правові гарантії національної безпеки України, які являють собою сукупність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інститутів громадянського суспільства (політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації), діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами й особами своїми правами і свободами.

До суб'єктів забезпечення національної безпеки ми відносимо: Президента України; Верховну Раду України; Кабінет Міністрів України; Раду національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд України, прокуратуру України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Державну прикордонну службу України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадян України та їх об'єднання.

Систему забезпечення національної безпеки складає певне коло суб'єктів, які діють відповідно до поставлених завдань і, виконуючи конкретні функції, ґрунтуючись при їх здійсненні визначеними принципами, застосовуючи адекватні методи, утворюють один з вагомих елементів загальної системи національної безпеки.

При цьому необхідно розмежовувати: 1. підсистему державного забезпечення національної безпеки: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Конституційний суд України; Прокуратура України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади;

1. підсистему недержавного забезпечення національної безпеки: окремі громадяни; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; приватний нотаріат; адвокатура; приватні детективні та охоронні агентства; об'єднання громадян; політичні партії; професійні спілки; релігійні об'єднання, тощо.

Центральне місце в державному управлінні національною безпекою посідає Президент України, який здійснює загальне управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності. Президент також координує діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади в питаннях забезпечення національної безпеки України.

Президент України, відповідно до ст. 106 Конституції України, а також ст. 13 Закону України «Про національну безпеку України» як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України:

- 1) забезпечує державну незалежність та національну безпеку;
- 2) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, як Верховний Головнокомандувач видає накази і директиви з питань оборони;

- 3) очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить у встановленому порядку в дію її рішення;
- 4) видає укази і розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України, зокрема указами Президента України затверджуються Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці, основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, розвитку сектору безпеки і оборони;
- 5) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 6) реалізує право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань національної безпеки і оборони;
- 7) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України;
- 8) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;
- 9) призначає на посади та звільняє з посад Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників;
- 10) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України за поданням Міністра оборони України, а також вище командування інших військових формувань за поданням керівників органів центральної виконавчої влади, яким підпорядковуються відповідні військові формування;
- 11) здійснює загальне керівництво розвідувальними органами України;
- 12) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань ;

13) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

14) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

15) присвоює вищі військові звання та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

16) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Вкрай важливим є видання Президентом України нормативно-правових актів з питань забезпечення національної безпеки. Так, введення надзвичайного та військового стану потребують злагоджених дій Президента та ВРУ. Так, надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.

До введення надзвичайного стану Президент України звертається через засоби масової інформації або в інший спосіб до груп осіб, організацій, установ, які є ініціаторами чи учасниками дій, що можуть бути приводом для запровадження надзвичайного стану, з вимогою припинити свої протиправні дії протягом встановленого у зверненні строку і попередженням про можливість введення надзвичайного стану.

За умов, що вимагають невідкладних заходів для врятування населення або недопущення загибелі людей, надзвичайний стан може бути введено без попередження⁵⁵.

В Указі Президента України про введення надзвичайного стану зазначаються:

⁵⁵ Стаття 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

- 1) обґрунтування необхідності введення надзвичайного стану;
- 2) межі території, на якій вводиться надзвичайний стан;
- 3) час, з якого вводиться надзвичайний стан, і строк, на який він вводиться;
- 4) перелік і межі надзвичайних заходів, вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням надзвичайного стану, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень;
- 5) органи державної влади, органи військового командування та органи місцевого самоврядування, яким доручається здійснення заходів надзвичайного стану, та межі їх додаткових повноважень;
- 6) інші питання, що впливають із Закону.

Після підписання Указу про введення надзвичайного стану Президент України звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження. Звернення Президента України розглядається Верховною Радою України в невідкладному порядку.

Указ Президента України про введення надзвичайного стану, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації або в інший спосіб.

Надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях .

У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований Указом Президента України раніше строку, на який він вводився, в разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану.

З пропозицією про скасування надзвичайного стану до Президента України може звернутися Верховна Рада України.

Надзвичайний стан на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може бути скасований за ініціативою Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Пропозиції щодо скасування надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, введеного з підстав, передбачених положеннями частини другої статті 4 Закону, подаються Кабінетом Міністрів України.

Про скасування надзвичайного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або в інший спосіб після видання відповідного Указу Президента України.

Аналогічно визначальна роль Президента України закріплена ст.5, ст.6 Закону « Про правовий режим воєнного стану». Президент України в умовах воєнного стану :

1) здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану;

2) приймає за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

3) здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних Сил України;

4) визначає порядок проходження військової служби.

Так, Указ Президента Порошенка П.О. №393/2018 «Про введення воєнного стану»⁵⁶ яскраво демонструє не лише роль Президента як гаранта та головнокомандувача ЗСУ, а й взаємодію інших органів державної влади, спрямовану на захист держави в умовах збройної агресії з боку Російської

⁵⁶ Про введення воєнного стану: Указ Президента України № 393 від 25 листопада 2018р. URL. <https://www.president.gov.ua>

Федерації. При цьому в Указі Президента вказувався термін введення воєнного стану (із 14 години 00 хвилин 26 листопада 2018 року строком на 30 діб до 14 години 00 хвилин 26 грудня 2018 року) та йшлося про необхідність вжиття заходів необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави з боку Військового командування (Генерального штабу Збройних Сил України, командуванням видів Збройних Сил України, управлінням оперативних командувань, командирам військових з'єднань, частин Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту , Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України , Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) разом із Міністерством внутрішніх справ України , іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування .

Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентові України подає Рада національної безпеки і оборони України.

Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до ст. 3 та 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»⁵⁷ , а також ст. 14 Закону України «Про національну безпеку України»⁵⁸ як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президенті України:

- 1) вносить пропозиції Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;
- 2) координує та здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

⁵⁷ Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 35, ст.237

⁵⁸ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України . 2018. №31. Ст. 231

3) координує та здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України .

4) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо:

- визначення стратегічних національних інтересів України , концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній , науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах ;

- проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони ;

- удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

- проекту Закону України про Державний бюджет України та пропозицій до Бюджетної декларації по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

- матеріального, фінансового , кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

- заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного , інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України ;

- доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень у сфері національної безпеки і оборони, органам виконавчої влади та науковим закладам України;

- залучення контрольних, інспекційних та наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України;

- забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденції розвитку подій, що відбуваються в Україні і в світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

- питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;

- невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України ;

5) координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції;

6) залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;

7) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

8) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану ;

9) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

10) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;

11) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони .

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110 і 111 Конституції України виконання обов'язків Голови Ради національної безпеки і оборони України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Доволі резонансним стало Рішення РНБО «Про вжиття заходів для відновлення нормативно-правового регулювання діяльності антикорупційних органів та довіри до конституційного судочинства»⁵⁹, введено в дію Указом Президента України від 29 жовтня 2020 року № 477/2020. Так, розглянувши

⁵⁹ Про вжиття заходів для відновлення нормативно-правового регулювання діяльності антикорупційних органів та довіри до конституційного судочинства: Рішення РНБО, введено в дію Указом Президента України від 29 жовтня 2020 року № 477/2020. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

ситуацію, що склалася в результаті ухвалення Конституційним Судом України 27 жовтня 2020 року Рішення № 13-р у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України, Рада національної безпеки і оборони України вирішила:

1. Кабінету Міністрів України невідкладно вжити заходів щодо ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також вирішити питання безпосереднього автоматизованого доступу Національного агентства з питань запобігання корупції до інформаційно-телекомунікаційних і довідкових систем, реєстрів, банків даних, у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, для отримання інформації, необхідної для виконання повноважень.

2. Рекомендувати Президенту України вирішити питання щодо підготовки та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України про відновлення доброчесності конституційного судочинства в інтересах народу України та визначення його як невідкладного.

3. Рекомендувати Комісії з питань правової реформи активізувати діяльність з підготовки пропозицій щодо судової реформи.

РНБО України важко переоцінити. Її основна роль полягає у стратегічному управлінні національною безпекою. Однак потребує окремих наукових досліджень питання про переосмислення статусу даного органу і його зосередження на організації управління органами державної влади, що забезпечують національну безпеку. У той час як функції контролю має виконувати інший орган. Ґрунтуючись на управлінській системі координат, Рада національної безпеки і оборони України є органом стратегічного управління національною безпекою, тому функції контролю не можуть бути сконцентровані у ньому. Саме тут постає ще одна наукова і практична

проблема: і проблема здійснення контролю за діяльністю системи управління національною безпекою. На сьогодні РНБОУ здійснює контроль лише за органами виконавчої влади, втім органи законодавчої і судової влади по суті у питаннях виконання ними функцій по забезпеченню національної безпеки є безконтрольними. З іншого боку, на сьогодні відсутній механізм парламентського, прокурорського, судового контролю за діяльністю суб'єктів управління національною безпекою, а відтак відсутня система контролю за системою управління національною безпекою.

Контроль у сфері забезпечення національної безпеки здійснюється Верховною Радою України. Так, Верховна Рада України відповідно до статті 85 Конституції України здійснює парламентський контроль та приймає закони України, які визначають і регулюють діяльність органів сектору безпеки і оборони та їхні повноваження, а також затверджує відповідні бюджетні асигнування та приймає рішення щодо звіту про їх використання.

Верховна Рада України відповідно до статті 89 Конституції України створює комітети Верховної Ради України, до повноважень яких належить, зокрема, забезпечення контролю за діяльністю органів сектору безпеки і оборони.

З метою гарантування неухильного і безумовного дотримання державними органами спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронними органами спеціального призначення та розвідувальними органами вимог Конституції України щодо забезпечення національної безпеки створюється комітет Верховної Ради України, до повноважень якого належить забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю цих органів. Завдання та повноваження цього комітету Верховної Ради України визначаються законом⁶⁰.

Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого віднесено питання забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за

⁶⁰ Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів, крім визначених цим Законом прав та обов'язків комітетів Верховної Ради України :

1) здійснює збір та аналіз інформації з питань , що належать до предмета його відання, а також питань, що стосуються національної та державної безпеки, а також інших надзвичайних подій, що можуть на них впливати;

2) отримує від органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів , правоохоронних органів спеціального призначення, органів, що реалізують державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, та розвідувальних органів на постійній основі інформацію стосовно загроз, що можуть впливати на національну та державну безпеку;

3) отримує інформацію від органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів щодо надзвичайних подій, які сталися за участю співробітників таких органів;

4) проводить закриті засідання з питань, віднесених до предмета відання комітету , та заслуховує на таких засіданнях керівників органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення та розвідувальних органів та інших визначених комітетом осіб та ін ⁶¹.

До питань відання Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки віднесено ⁶²:

1) національна безпека України;

⁶¹ Стаття 33 Закону України від 4 квітня 1995 р. «Про комітети Верховної Ради України». URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

⁶² Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 35, ст.147

- 2) організація та діяльність органів служби безпеки, розвідки і контррозвідки, захист державної таємниці;
- 3) правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану;
- 4) оборонно-промисловий комплекс, державна система страхового фонду документації, військово та військово-технічне співробітництво України з іншими державами, а також участь України в міжнародних миротворчих операціях;
- 5) державна політика у сфері оборони ;
- 6) боротьба з тероризмом;
- 7) здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над Воєнною організацією держави ;
- 8) військова служба, Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та їх реформування;
- 9) альтернативна (невійськова) служба;
- 10) соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей ;
- 11) військова наука та освіта;
- 12) державна система спеціального зв'язку;
- 13) космічна діяльність (в частині питань, що належать до сфери національної безпеки та оборони);
- 14) законодавство про забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури .

Для вивчення, підготовки і попереднього розгляду окремих питань у сферах національної безпеки і оборони , а також діяльності сектору безпеки і оборони Верховна Рада України в межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, – тимчасові слідчі комісії, які діють у порядку, встановленому законом.

Відповідно до статті 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, повноваження якого визначаються законом.

Кабінетом Міністрів України, Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України подаються до Верховної Ради України щорічні письмові звіти про діяльність складових сектору безпеки і оборони.

У разі необхідності Верховна Рада України може проводити відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України»⁶³, парламентські слухання з питань національної безпеки і оборони, що становлять суспільний інтерес і потребують законодавчого врегулювання.

Верховна Рада України відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», може офіційно запросити або вимагати присутності на пленарному засіданні Верховної Ради України для заслуховування посадових чи службових осіб органів сектору безпеки і оборони.

Центральне місце в структурі організаційно – правових гарантій національної безпеки займають органи виконавчої влади на чолі з Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів України відповідно до статей 113, 116, 117 Конституції і законів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України.

Повноваження КМУ були конкретизовані в Законі України «Про Кабінет Міністрів України»⁶⁴, однак зазначений Закон втратив чинність ще у 2014 році.

⁶³ Регламент Верховної Ради України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 14-15, № 16-17. ст.133

⁶⁴ Про Кабінет Міністрів України: Закон України (втратив чинність на підставі Закону N 794-VII (794-18) від 27.02.2014 URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

Кабінет Міністрів України забезпечує цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил України ⁶⁵, Державної спеціальної служби транспорту ⁶⁶, Національної поліції України ⁶⁷, Національної гвардії України ⁶⁸, Державної прикордонної служби України ⁶⁹, Державної служби України з надзвичайних ситуацій ⁷⁰, Державної міграційної служби України ⁷¹, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України ⁷², інших органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України.

Центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи :

- 1) забезпечують цивільний контроль у межах своїх повноважень;
- 2) створюють необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами цивільного контролю передбачених законами повноважень ;
- 3) забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектору безпеки і оборони;
- 4) інформують із цих питань громадськість у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

⁶⁵ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 (остання редакція 24.10.2020) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.108

⁶⁶ Про Державну спеціальну службу транспорту від 5 лютого 2004 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 19, ст.269

⁶⁷ Про Національну поліцію України: Закон України від 2 липня 2015 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379

⁶⁸ Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 17, ст.594

⁶⁹ Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208

⁷⁰ Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 .URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

⁷¹ Положення про Державну міграційну службу України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. <https://zakon.rada.gov.ua>

⁷² Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст.258

Місцеві органи виконавчої влади⁷³ та органи місцевого самоврядування⁷⁴ в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України:

1) заслуховують, за потреби, доповіді посадових осіб правоохоронних органів, що знаходяться на відповідній території, про виконання вимог законодавства щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку ;

2) контролюють стан допризовної підготовки і відбору громадян на військову службу, правового і соціального захисту громадян, які мають бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей;

3) взаємодіють з органами військового управління під час планування та проведення (в умовах присутності цивільного населення) потенційно небезпечних заходів за участю особового складу Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки з метою запобігання і недопущення надзвичайних ситуацій, а також ліквідації їх наслідків;

4) інформують громадськість, зокрема через засоби масової інформації, про свою діяльність у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони.

Для здійснення цивільного контролю органи місцевого самоврядування можуть утворювати депутатські комісії , а в місцевих органах виконавчої влади можуть створюватися відповідні підрозділи.

Варто наголосити на важливості функціонування військово – цивільних адміністрацій⁷⁵ , що утворюються як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії

⁷³ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 20-21. ст.190

⁷⁴ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. ст.170

⁷⁵ Про військово – цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 13. ст.87

Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції, що не має на меті зміни та /або скасування конституційно закріпленого права територіальних громад на місцеве самоврядування.

Військово-цивільні адміністрації - це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції.

Військово-цивільні адміністрації району, області – це тимчасові державні органи, що здійснюють на відповідній території повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій та інші повноваження, визначені цим Законом⁷⁶.

Військово-цивільні адміністрації на відповідній території за погодженням з Антитерористичним центром при Службі безпеки України, а в разі утворення військово-цивільних адміністрацій для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях – за погодженням з Командувачем об'єднаних сил мають право:

⁷⁶ Стаття 1 Закону України «Про військово – цивільні адміністрації»

- 1) встановлювати обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів ;
- 2) тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості;
- 3) організувати перевірку документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби - огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян , крім обмежень, установлених Конституцією України;
- 4) порушувати у порядку, визначеному Конституцією і законами України , питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань;
- 5) організувати контроль за роботою підприємств телекомунікацій, використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для проведення роз'яснювальної роботи серед населення , особового складу військових формувань і правоохоронних органів ;
- 6) встановлювати обмеження щодо торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними та отруйними речовинами, алкогольними напоями і речовинами, виробленими на спиртовій основі;
- 7) вилучати у громадян на зберігання вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а в підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку , вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;
- 8) встановлювати порядок використання сховищ, споруд та інших об'єктів для захисту населення, а також для задоволення потреб безпеки ;
- 9) організувати евакуацію населення з місць і районів, небезпечних для проживання, а також евакуацію підприємств, установ, організацій та матеріальних цінностей, які мають важливе державне, господарське і культурне значення ;

10) організувати у разі потреби нормоване забезпечення населення питною водою, продуктами харчування, предметами першої необхідності, ліками⁷⁷.

Вагому складову системи організаційно – правових гарантій займають органи зі спеціальним статусом. Так, Національне агентство з питань запобігання корупції⁷⁸ є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції⁷⁹. Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави⁸⁰.

Державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України є Служба безпеки України⁸¹. На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного

⁷⁷ Стаття 5 Закону України « Про військово – цивільні адміністрації»

⁷⁸ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року// Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. ст.2056

⁷⁹ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 47. ст.2051

⁸⁰ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12; Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокуратура України: Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125// URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

⁸¹ Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 27. ст.382

ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України⁸².

Таким чином, забезпечення національної безпеки полягає в: надійному збереженні духовного і матеріального потенціалу суспільства, особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини та громадянина, науково обґрунтованого та гарантованого державного мінімуму матеріальних і духовних умов існування, подоланні конфронтації в суспільстві, досягнення і підтримання злагоди з найважливіших питань розвитку суспільства і країни, розв'язанні кризових явищ в економіці, забезпеченні закономірностей розвитку ринкової економіки, формування правової культури населення, визнання міжнародним правом інтересів, прав та свобод громадян України за кордоном, створенні належних економічних, інформаційних, політичних, морально-духовних та культурних умов всебічного розвитку особи, попередженні та припиненні правопорушень, протидії злочинності та охороні громадського порядку.

Виходячи з того, що забезпечення національної безпеки – це свідомий цілеспрямований вплив держави на суспільні загрози і небезпеки через діяльність державних і недержавних інституцій, а також окремих громадян з метою усунення, нейтралізації та зменшення дії чинників, що спричиняють такі загрози, вкрай необхідно переглянути повноваження органів публічної

⁸² Стаття 2 Закону України «Про Службу безпеки України»

влади в частині їх дублювання, посилити відповідальність цих органів за неналежне виконання поставлених перед ними завдань, а також можливості з боку громадянського суспільства в частині контролю за діяльністю органів публічної влади.

2.3 Міжнародно-правові гарантії національної безпеки України

Міжнародні акти є складовою системи нормативно-правових актів, що закріплюють засади національної безпеки. Системний аналіз міжнародних стандартів у сфері забезпечення національної безпеки та оборони заслуговує комплексного вивчення. Сучасна міжнародна та національна безпека означена активізацією взаємозалежності держав, що дає змогу констатувати тенденції до інтеграційних процесів, прагнення до цілісності та єдності всього світу. Зміна характеру цих феноменів зумовлює перегляд їх правового регулювання. Міжнародна та національна безпека еволюціонують під впливом багатьох чинників, що особливо помітно в епоху глобалізаційних процесів⁸³. Навіть ефективна правова та інституційна основа забезпечення національної безпеки держави не видається дієвою в умовах зовнішніх військових викликів і агресії. Міжнародна спільнота стає на захист і підтримку тих держав світу, які визнають і беззаперечно дотримуються міжнародних правових стандартів у сфері міжнародної та державної безпеки, прав людини, шанує цілісність і недоторканість суверенних держав світу. Сьогодні змінилась вагомість ООН та ставлення до організації держав-членів. Розвиток конфліктів та агресивні дії та наміри керівництва окремих держав свідчать про те, що ООН не є дієвим механізмом захисту держав-членів від воєнних загроз. Зі збільшенням політичного впливу та розширенням НАТО суттєво змінилась воєнно-силова конфігурація в Європі. Конфлікти, що спалахнули в державах в дев'яностих роках минулого століття жевріють і нині. Неконтрольоване переміщення

⁸³ Тітко Е.В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2 (12). С. 126.

мігрантів з мусульманських країн створило серйозну загрозу для національної безпеки не тільки України, але й насамперед країн Європейського континенту⁸⁴. Криза дієвості міжнародних інститутів із забезпечення колективної безпеки (НАТО, ЄС, ОБСЄ), розв'язання спорів та запобігання конфліктам, недієздатність міжнародного права у цій сфері, невизначений «транзитний» стан України є найбільшою загрозою національній безпеці⁸⁵. В таких умовах актуалізується необхідність вироблення та використання єдиного стандартизованого підходу до розв'язання основних безпекових проблем у світі. Глобалізаційні процеси стимулюють цей процес.

Національна безпека має міжнародно визнане значення. Вона є своєрідною сферою існування людини, нації, держави, культури, традицій, звичаїв, ресурсів, що не лише міцно пов'язує людей між собою, а і єднає їх з історичною спадщиною та навколишнім середовищем⁸⁶. Насамперед варто зазначити, що національна безпека будь-якої держави пов'язана із забезпеченням прав людини. Національна безпекова політика, в першу чергу, спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів суспільства та особистості. Основоположні стандарти забезпечення національної безпеки передбачені в міжнародних актах у сфері прав людини: Загальній декларації прав людини від 1948 р., Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 р., Міжнародному пакті про громадські та політичні права від 1966 р., Пакті про соціально-економічні та культурні права від 1966 р. та інших. Зазначені міжнародні акти закріплюють концептуальні засади для подальшого формування спеціальних міжнародних стандартів у різних сферах. Стандарти визначені у міжнародних договорах про права людини та в інших міжнародних документах, отримали подальший розвиток і у міжнародних безпекових актах, розроблених під егідою Організації

⁸⁴ Погібко О.І. Воєнна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. № 3. С. 18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015

⁸⁵ Левик Б.С. Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992-2009 рр. (воєнно-історичний аспект): автореф. ... дис. канд. істор. наук. Львів, 2010. С.15

⁸⁶ Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ: Текст, 2008. С.10

Об'єднаних Націй, Ради Європи, ОБСЄ, Європейського Союзу, МАГАТЕ та інших.

Важливо акцентувати, що міжнародна безпека на сьогодні зазнає таких викликів і загроз: 1) внутрішньодержавні конфлікти та громадянські війни; 2) міждержавні конфлікти; 3) поширення зброї масового знищення та звичайних озброєнь; 4) організована злочинність; 5) тероризм та екстремізм; 6) глобальні конфлікти за доступ до обмежених ресурсів тощо. На особливу увагу міжнародної спільноти заслуговують такі загрози: міжнародний тероризм, екологічні проблеми, ядерна небезпека, етнічні та релігійні конфлікти, діяльність тоталітарних сект, неконтрольована міграція, організована злочинність⁸⁷. На міжнародному рівні відсутній єдиний універсальний документ, який би встановлював стандарти забезпечення міжнародної та національної безпеки в умовах різних викликів та загроз. Натомість, розроблена складна мережа міжнародних актів, що мають власний предмет правового регулювання, орієнтований на потенційні та реальні загрози. Міжнародні акти, що закріплюють стандарти у сфері забезпечення національної та міжнародної безпеки можна поділити на види за різними критеріями: суб'єктами прийняття, об'єктами правового регулювання, характером регулювання, формою об'єктивації, зовнішньою формою тощо. У виборі раціонального підходу до характеристики системи міжнародних стандартів у сфері забезпечення національної безпеки інтерес представляє критерій їх поділу саме за суб'єктами прийняття, оскільки саме існування таких актів є досягненням зазначених міжнародних організацій. Саме завдяки їм була розроблена концепція колективної безпеки, визначено основні глобальні загрози та утворена стандартизована система протидії⁸⁸.

У сучасному міжнародному праві розрізняють універсальну та регіональну системи колективної безпеки. Універсальну систему колективної

⁸⁷ Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності / за ред. Т.С. Смовженко, З.Е. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2015. 609 с.

⁸⁸ Кобко Є.В. Міжнародно – правові засади забезпечення національної безпеки України/ Є.В.Кобко. Юридичний бюлетень. Випуск 7. Частина 2.2018. С. 50

безпеки створено в рамках ООН, її головним завданням є підтримання та зміцнення міжнародного миру й безпеки на основі спільних дій держав⁸⁹. Міжнародні стандарти, що визначають зміст міжнародної безпеки, не тільки закріплюють джерела загроз, а й окреслюють співпрацю на міжнародному, регіональному та національному рівнях в управлінні ризиками, пов'язаними з безпекою. Основною їх метою є сприяння стандартизації законодавства про національну безпеку держав-учасниць міжнародних організації, утворення мережі глобальної юридичної та фактичної координації. Відповідно до Статуту ООН від 1945 р., ціллю Організації Об'єднаних Націй є підтримка міжнародного миру і безпеки. Для цього ООН здійснює колективні заходи із запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії, розвиває дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів, здійснює міжнародне співробітництво у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру⁹⁰. Принагідно зазначимо, що саме в Статуті ООН принцип незастосування сили чи погрози сили знайшов широке практичне забезпечення та охорону. Саме статут ООН має риси універсального акту у сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки. Міжнародні акти ООН, які прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, диференційовані відповідно до напрямів протидії сучасним загрозам міжнародної безпеки: тероризм, піратство, використання ядерної зброї, екстремізм тощо. Основними з них є: – у сфері забезпечення миру і безпеки: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 р⁹¹; Декларація про право народів на мир від 1984 р⁹². та інші; – у сфері протидії тероризму: Міжнародна конвенція

⁸⁹ Чехович Т.В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С.278

⁹⁰ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Міжнародний документ від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

⁹¹ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹² Декларація про право народів на мир від 12 листопада 1984 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 1999 р⁹³.; Резолюція 58/81 від 2003 р. та Резолюція № 59/46 від 2004 р. «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму»⁹⁴; Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 1994 р⁹⁵.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 1997 р.⁹⁶, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 1979 р.⁹⁷ та інші; – у сфері забезпечення ядерної безпеки: Конвенція про ядерну безпеку від 1994 р⁹⁸.; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 2005 р⁹⁹. та інші; – у сфері захисту авіації та судноплавства: Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 1988 р.¹⁰⁰; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 1971 р.¹⁰¹. та Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 1970 р¹⁰². та інші; – у сфері протидії екстремізму: Резолюції № 68/127 «Світ проти насильства та екстремізму» від 2013 р. Окремо варто акцентувати увагу на Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 1974 р., що є одним з дієвих правових інструментів запобігання злочинам проти миру, гарантування міжнародної безпеки та правопорядку. Рада Безпеки ООН у своїх численних резолюціях деталізує та уточнює рекомендації міжнародних актів щодо забезпечення міжнародної та національної безпеки. Важливе значення для забезпечення національної безпеки України має зміст Резолюції від 22.12.2018

⁹³ Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁴ Резолюція № 59/46 від 2 грудня 2004 р. «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁵ Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 9 грудня 1994 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁶ Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁷ Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁸ Конвенція про ядерну безпеку від 17 червня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁹ Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰⁰ Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰¹ Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰² Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

№ 73/263, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Становище у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, Україна»¹⁰³ та Резолюції № A/RES/ 68/262 від 27.03.2014, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Територіальна цілісність України»¹⁰⁴.

Пріоритетом безпекової політики України та основним орієнтиром зовнішньої є інтеграція до Європейського Союзу. Визначальним фактором, гарантом національного суверенітету й протидії зовнішнім загрозам для країн-членів ЄС залишається воєнно-політичний блок НАТО, до складу якого входять майже всі держави Євросоюзу¹⁰⁵. Основні зусилля Міністерства оборони України під час багатостороннього співробітництва спрямовані на досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та НАТО, а також на забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва з іншими зацікавленими партнерами у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах¹⁰⁶. Не зважаючи на те, що Україна тільки має наміри стати учасником Європейської та Північноатлантичної концепції спільної безпеки, а міжнародні акти, прийняті зазначеними організаціями не стали частиною національного законодавства, Україна поділяє і визнає їх цінність. В ст. 1 Північноатлантичного договору від 1949 р. закріплено принцип мирного вирішення міжнародних спорів, мирними засобами та таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб¹⁰⁷. В договорі сторони затвердили своє прагнення жити у мирі з усіма народами,

¹⁰³ Резолюція від 22.12.2018 № 73/263, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Становище у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, Україна» URL: <https://ips.ligazakon.net/>

¹⁰⁴ Резолюції № A/RES/ 68/262 від 27.03.2014, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Територіальна цілісність України» URL: <https://ips.ligazakon.net>

¹⁰⁵ Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. Київ : НІСД, 2015. 58 с.

¹⁰⁶ Біла книга—2017. Збройні Сили України. Міністерство оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2018. С.124

¹⁰⁷ Північноатлантичний договір : Міжнародний документ від 04 квітня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008

захищати свободу, демократію, верховенство права в Північноатлантичному регіоні. Також, за ініціативи НАТО були прийняті такі ключові безпекові документи, як : Декларація Празького саміту від 2002 р¹⁰⁸. та План дій щодо боротьби з тероризмом від 2002 р¹⁰⁹.; Римська декларація Ради НАТО про мир та співробітництво від 1991 р.; Рамковий документ «Партнерство заради миру» від 1994 р. та інші. Взаємодія України з НАТО здійснюється на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 1997 р., в якій передбачено, що сторони базуватимуть свої відносини на принципах та зобов'язаннях, згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Хельсінкський Прикінцевий акт та наступні документи ОБСЄ¹¹⁰. В умовах гібридної війни, яка розгорнута проти Української держави міжнародні акти ОБСЄ набувають нового значення. Організація безпеки та співробітництва в Європі ініціювала ухвалення і підписання низки документів, присвячених збереженню безпекового середовища в усій Європі. До таких відносяться: Паризька хартія для нової Європи від 1990 р¹¹¹., Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки від 1994 р¹¹²., Декларація лісабонського саміту від 1996 р.¹¹³, Хартія Європейської безпеки від 1999 р¹¹⁴., Стратегія ОБСЄ з протидії загрозам безпеці та стабільності в XXI столітті від 2003 р¹¹⁵. та багато інших. Зазначені акти є складовою правового підґрунтя концепції спільної безпеки в регіоні. Концепція спільної європейської безпеки стала ефективною відповіддю країн-членів ЄС на глобальні та регіональні загрози. Європейська стратегія безпеки «Безпечна Європа у кращому світі» від 2003 р.

¹⁰⁸ Декларація Празького саміту від 21 листопада 2002 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰⁹ План дій щодо боротьби з тероризмом від 22 листопада 2002 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹⁰ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно - Атлантичного договору: Міжнародний документ від 09 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002

¹¹¹ Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹² Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки від 3 грудня 1994 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹³ Лісабонська декларація щодо моделі загальної та всеосяжної безпеки для Європи XXI століття ОБСЄ. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_087.

¹¹⁴ Хартія Європейської безпеки від 19 листопада 1999 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹⁵ Стратегія ОБСЄ з протидії загрозам безпеці та стабільності в XXI столітті від 1 грудня 2003 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

визначає, що загальною метою зовнішньої політики та політики безпеки ЄС є: захист загальних цінностей, фундаментальних інтересів та незалежності ЄС; підвищення рівня захищеності країн-членів Союзу всіма можливими засобами; збереженні миру та зміцнення міжнародної безпеки; сприяння міжнародній співпраці; розвиток і зміцнення принципів демократій та правових засад, шанобливе ставлення й повага до основних прав та свобод людини¹¹⁶. Інтеграція України до ЄС є важливою в контексті входження до створеної безпекової системи в регіоні. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та узагальнення: 1. Сьогодні головною і такою, що потребує оперативного вирішення, є проблема забезпечення міжнародної безпеки. Сучасні можливості озброєння, його нарощування, тенденції нарощування ядерного потенціалу не дозволяють жодній державі світу відчувати себе у безпеці. Національна безпекова політика, в першу чергу, спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів суспільства та особистості. Основоположні стандарти забезпечення національної безпеки передбачені в міжнародних актах у сфері прав людини, що закріплюють концептуальні засади для подальшого формування спеціальних міжнародних стандартів у різних сферах. Стандарти, визначені у міжнародних договорах про права людини отримали подальший розвиток у міжнародних безпекових актах, розроблених під егідою Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, ОБСЄ, Європейського Союзу та інших.

Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹¹⁷ засвідчила наміри Сторін поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, у тому числі Спільної політики безпеки і

¹¹⁶ Сухенко І.М., Тарнавська І.О. Стратегія безпеки ЄС у європейському медіа-контексті. Держава та регіони. 2013. № 1 (13). С.178; Treaty on European Union. Official Journal. 1992. URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/119M/htm/11992M.html>.

¹¹⁷ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

оборони (СПБО), а також, зокрема, розглядати питання недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї, а також поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері. Співробітництво ґрунтуватиметься на спільних цінностях і спільних інтересах та спрямовуватиметься на посилення політичної конвергенції і ефективності, сприяння спільному політичному плануванню.

Україна, ЄС та держави-члени підтверджують свою відданість принципам поваги до незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, як це визначено у Статуті ООН та Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року¹¹⁸, а також поширюють ці принципи у двосторонніх та багатосторонніх відносинах. Найважливішим є те, що Сторони будуть вчасно та послідовно реагувати на спроби зашкодити цим принципам на всіх можливих рівнях політичного діалогу, передбачених у цій Угоді, зокрема на міністерському. Сподіваємось, що саме міжнародна спільнота сприятиме та підтримуватиме дії України по відновленню територіальної цілісності та припинення російської загарбницької політики стосовно Української держави.

Висновки до Розділу 2

1. Під гарантіями забезпечення національної безпеки ми розуміємо передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина.

2. Нормативно-правові гарантії є сукупністю нормативно-правових актів, які мають на меті забезпечити захист української держави від внутрішніх та

¹¹⁸ Гельсінський заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

зовнішніх загроз, зокрема шляхом визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створення основ для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначення системи командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запровадження всеосяжного підходу до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

3. Нормативно-правовою основою гарантування та забезпечення національної безпеки є Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про службу безпеки України», «Про поліцію», «Про державну прикордонну службу України», «Про введення надзвичайного стану», «Про введення воєнного стану», «Про міжнародні договори», згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно -правові акти.

4. Правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становить Конституція України та Закон України «Про національну безпеку України», який відповідно Конституції визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

5. Екстраординарним засобом захисту конституційного ладу та нормативно-правовою гарантією є введення надзвичайного стану, оскільки мова йде не лише про усунення загрози та якнайшвидшої ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізацію обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, а насамперед, відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального

функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

6. Не менш важливою гарантією національної безпеки є механізм введення воєнного стану в державі. Особливо актуалізується дієвість такої гарантії з огляду на необхідність відновлення територіальної цілісності України та розв'язання конфлікту на Сході України.

7. Важливою нормативно-правовою гарантією є неприпустимість використання правового режиму надзвичайного стану та воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб.

8. Організаційно-правові гарантії являють собою сукупність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інститутів громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами й особами своїми правами і свободами, а також забезпечення національних інтересів на національному, регіональному, міжнародному, глобальному рівнях.

ВИСНОВКИ

На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

1. Забезпечення національної безпеки – це свідомий цілеспрямований вплив держави на суспільні загрози і небезпеки через діяльність державних і недержавних інституцій, а також окремих громадян з метою усунення, нейтралізації та зменшення дії чинників, що спричиняють такі загрози.

2. Забезпечення національної безпеки полягає в: надійному збереженні духовного і матеріального потенціалу суспільства, особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини та громадянина, науково обґрунтованого та гарантованого державного мінімуму матеріальних і духовних умов існування, подоланні конфронтації в суспільстві, досягнення і підтримання злагоди з найважливіших питань розвитку суспільства і країни, розв'язанні кризових явищ в економіці, забезпеченні закономірностей розвитку ринкової економіки, формування правової культури населення, визнання міжнародним правом інтересів, прав та свобод громадян України за кордоном, створенні належних економічних, інформаційних, політичних, морально-духовних та культурних умов всебічного розвитку особи, попередженні та припиненні правопорушень, протидії злочинності та охороні громадського порядку.

3. Забезпечення національної безпеки безумовно являється однією з найважливіших функцій будь-якої сучасної демократичної держави як суспільного утворення, яка має на меті забезпечити найбільш сприятливі умови для життя та діяльності як громадян, так і державних інститутів, які насамперед і мають дбати про належну реалізацію законних інтересів людини та громадянина на відповідній території та за її межами, унеможливити та мінімізувати внутрішні та зовнішні загрози.

4. Вважаємо, що функція забезпечення національної безпеки займає основне, центральне місце в системі функцій держави, адже її реалізація передбачає і питання гарантування інформаційної, екологічної, цивільної, військової та інших сфер безпеки та інтегрується з іншими функціями

держави, зокрема з правоохоронною, екологічною, економічною, соціальною, тощо.

5. Аналіз чинного законодавства, яке регламентує питання національної безпеки дозволив зробити висновок про недосконалість дефініції «національна безпека». Визначення «національної безпеки України» відповідно до статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» як «захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз», потребує уточнення.

6. Беручи до уваги різноманітні визначення національної безпеки вважаємо найбільш оптимальним розуміння національної безпеки як доволі широкого, багатокomпонентного поняття, яке відображає стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, яким забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

7. Принципи пріоритету прав і свобод людини і громадянина та верховенства права є основоположними принципами в системі забезпечення національної безпеки. Процес гарантування прав та свобод людини та громадянина тісно пов'язаний зі здійсненням широкомасштабного комплексу правових і спеціальних організаційно-технічних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи і суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

8. Виходячи з напрямів державної політики у сферах національної безпеки вважаємо, що система національної безпеки включає воєнну, зовнішньополітичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну безпеку, кібербезпеку України.

9. Беручи до уваги характер загроз, поділяємо систему національної безпеки на два типи – внутрішню і зовнішню. Саме такий поділ на внутрішню і

зовнішню безпеку визначає коло суб'єктів, а також певну специфіку методів, форм і засобів їх забезпечення.

10. Під гарантіями забезпечення національної безпеки ми розуміємо передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина.

11. Нормативно-правові гарантії є сукупністю нормативно-правових актів, які мають на меті забезпечити захист української держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, зокрема шляхом визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створення основ для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначення системи командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запровадження всеосяжного підходу до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

12. Екстраординарним засобом захисту конституційного ладу та нормативно-правовою гарантією є введення надзвичайного стану, оскільки мова йде не лише про усунення загрози та якнайшвидшої ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізацію обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, а насамперед, відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

13. Не менш важливою гарантією національної безпеки є механізм введення воєнного стану в державі. Особливо актуалізується дієвість такої

гарантії з огляду на необхідність відновлення територіальної цілісності України та розв'язання конфлікту на Сході України.

14. Важливою нормативно-правовою гарантією є неприпустимість використання правового режиму надзвичайного стану та воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб.

15. Організаційно-правові гарантії являють собою сукупність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інститутів громадянського суспільства (політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації), діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами й особами своїми правами і свободами, а також забезпечення національних інтересів (особи, нації і держави) на національному, регіональному, міжнародному, глобальному рівнях.

16. Система органів публічної влади, яка забезпечує реалізацію державної політики у сферах національної безпеки і оборони потребує удосконалення механізму функціонування та злагодженої взаємодії в частині захисту: 1) людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; 2) суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; 3) держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Адже створення нових органів та наділення їх владними повноваженнями ще не є свідченням їх ефективності в частині гарантування національної безпеки України.

17. Складовою системи забезпечення національної безпеки є міжнародні нормативно-правові та міжнародні організаційно-правові гарантії. Міжнародні нормативно-правові гарантії являють собою сукупність міжнародних актів (міжнародних стандартів), що визначають зміст міжнародної безпеки, закріплюють джерела загроз, окреслюють співпрацю на міжнародному, регіональному та національному рівнях в управлінні

ризиками, пов'язаними з безпекою. Основною їх метою є сприяння стандартизації законодавства про національну безпеку держав-учасниць міжнародних організацій, утворення мережі глобальної юридичної та фактичної координації. Міжнародні організаційно-правові гарантії являють собою міжнародні інституції, які сприяють втіленню в життя основоположних стандартів у сфері прав та свобод людини та громадянина, підтримання миру та розв'язання конфліктів дипломатичним шляхом. Однак, конфлікт на Сході України та факт анексії Криму поставив під сумнів дієвість існуючих міжнародних безпекових гарантій та вкотре засвідчив необхідність нарощення військового потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Treaty on European Union. Official Journal. 1992. URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/119M/htm/11992M.html>.
2. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: автореферат д.ю.н. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. 2018. 37 с.
3. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В.О. Антонов. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576с.
4. Антонов В.О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України/ В.О. Антонов // Часопис Київського університету права. 2014. №4. С.75-78
5. Беззуб І. Нова Воєнна доктрина України: керівництво до дії чи декларація?
http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350
6. Біла книга–2017. Збройні Сили України. Міністерство оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2018. 152 с. С.124
7. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України / П.П.Богуцький// Інформація і право, 2018. №3(26). с.84-93.
8. Богуцький П.П. Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Націо-нальний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький ; за заг. ред. М.М. Прохоренка. – К.: ФОП Ямчинський О.В. , 2019. 168 с.
9. Большая советская энциклопедия. 2- узд. Москва, 1950. Т.4. С. 388

10. Большой академический словарь русского языка: в 30 – ти т. 3 – е изд. Санкт – Петербург, 2004. Т. 1. С. 386.
11. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015
12. Гельсінський заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>
13. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка . Т. 1 – 4. Москва: Русский язык, 1978. Т.1: А – З. 1978. С. 67
14. Декларація Празького саміту від 21 листопада 2002 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
15. Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 9 грудня 1994 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
16. Декларація про право народів на мир від 12 листопада 1984 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
17. Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2008. 384 с.
18. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1947 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Кобко Є.В. Міжнародно – правові засади забезпечення національної безпеки України/ Є.В.Кобко. // Юридичний бюлетень. Випуск 7. Частина 2.2018. С. 47 -54.
20. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки від 3 грудня 1994 р URL. <https://zakon.rada.gov.ua>
21. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24, 27.
22. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
23. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

24. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

25. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

26. Конвенція про ядерну безпеку від 17 червня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

27. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т.2 / За аг. ред.. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 800с.

28. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 -ВР, у ред. від 01.01.2020 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

29. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. Київ : НІСД, 2015. 58 с.

30. Левик Б.С. Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992-2009 рр. (воєнно-історичний аспект): автореф. ... дис. канд. істор. наук. Львів, 2010. 19 с.

31. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 398–402.

32. Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 261.

33. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Текст, 2008. 400 с

34.

Лісабонська декларація щодо моделі загальної та всеосяжної безпеки для Європи XXI століття ОБСЄ. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_087.

35. Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

36. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

37. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

38. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

39. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

40. Міністерство оборони готує нову воєнну доктрину. URL. <https://www.ukrmilitary.com/2020/09/doktryna.html>

41. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О.С. Бодрук, О.М. Гончаренко, Е.М. Лисицин, М.А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993.С. 6.

42. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

43. Петровский В.Ф. Доктрина «национальной безопасности» в глобальной стратегии США. Москва: Международные отношения, 1980. С.15.

44. Північноатлантичний договір : Міжнародний документ від 04 квітня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008

45. План дій щодо боротьби з тероризмом від 22 листопада 2002 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

46. Погірко О.І. Воєнна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. № 3. С. 17–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015

47. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 .URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

48. Положення про Державну міграційну службу України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. <https://zakon.rada.gov.ua>

49. Про введення воєнного стану: Указ Президента України № 393 від 25 листопада 2018р. URL. <https://www.president.gov.ua>

50. Про вжиття заходів для відновлення нормативно-правового регулювання діяльності антикорупційних органів та довіри до конституційного судочинства: Рішення РНБО, введено в дію Указом Президента України від 29 жовтня 2020 року № 477/2020. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

51. Про військово – цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 13. ст.87

52. Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо організації оборони держави // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 43. ст.251

53. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208

54. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст.258

55. Про Державну спеціальну службу транспорту від 5 лютого 2004 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 19, ст.269

56. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року// Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. ст.2056

57. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID – 19, спричиненої короно вірусом SARS –CoV – 2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 // Офіційний вісник України, 2020р., № 23, ст.896, № 30, ст.1061.

58. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527

59. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року (в редакції від 08.07.2018 року) // Відомості Верховної Ради України, 2010, № 40, ст. 527.

60. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора України: Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

61. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України // Відомості Верховної Ради України, 2000, № 29, ст. 228 (редакція від 23.05.2020р.)

62. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 (остання редакція 24.10.2020) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.108

63. Про Кабінет Міністрів України: Закон України (втратив чинність на підставі Закону № 794-VII (794-18) від 27.02.2014. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

64. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

65. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. ст.170

66. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9квітня 1999 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 20-21. ст.190

67. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 47. ст.2051

68. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України . 2018. №31. Ст. 231

69. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року // Відомості Верховної Ради України, 2018, № 31, ст.241.

70. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 17, ст.594

71. Про Національну поліцію України: Закон України від 2 липня 2015 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379

72. Про нову редакцію Воєнної доктрини України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

73. Про основи національної безпеки України: Закон України (втратив чинність на підставі Закону України № 2469 – VIII від 21.06.2018 року // URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

74. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 35, ст.147

75. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015р. № 389 -19, у ред. від 09.07.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

76. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року (в редакції станом на 28.12.2015 року) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 23, ст.176

77. Про призначення чергових місцевих виборів: Постанова Верховної Ради України від 15 липня 2020 року // URL: rada.gov.ua

78. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 2-3. ст.12.

79. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/ 2020 URL: <http://president.gov.ua>

80. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 27. ст.382

81. Про створення робочої групи з опрацювання проєктів Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України: Наказ Міністерства оборони України № 296 від 25.08.2020 URL. <https://www.mil.gov.ua>

82. Регламент Верховної Ради України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 14-15, № 16-17. ст.133

83. Резолюція № A/RES/ 68/262 від 27.03.2014, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, "Територіальна цілісність України" URL. <https://ips.ligazakon.net>

84. Резолюція № 59/46 від 2 грудня 2004 р. «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

85. Резолюція від 22.12.2018 № 73/263, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй "Становище у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, Україна» URL. <https://ips.ligazakon.net>

86. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. С. 211.

87. Ситник Г., Божок В. До проблем організації фільтраційної роботи в контексті євроінтеграції України // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: матеріали наук. -практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 травня 2003). Київ: Вид -во НАДУ, 2003. Т. 1. С. 176.

88. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Міжнародний документ від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

89. Стратегія ОБСЄ з протидії загрозам безпеці та стабільності в XXI столітті від 1 грудня 2003 р URL. <https://zakon.rada.gov.ua>

90. Сухенко І.М., Тарнавська І.О. Стратегія безпеки ЄС у європейському медіа-контексті. Держава та регіони. 2013. № 1 (13). С.178–181.

91. Тітко Е.В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2 (12). С. 126–139.

92. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Харьков: Факт, 2000. С. 160.

93. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

94. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності / за ред. Т.С. Смовженко, З.Е. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2015. 609 с.

95. Хартія Європейської безпеки від 19 листопада 1999 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

96. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно Атлантичного договору: Міжнародний документ від 09 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002

97. Чехович Т.В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 277–283.

98. Яценко В.А. Щодо визначеності поняття «Національна безпека України» Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права // Право національної безпеки та військового права: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу (Київ, 28 березня 2019 р.) / Мін-во оборони України, Націо-нальний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Національна академія правових наук України, Науково-дослідного інституту інформатики і права / Упоряд.: М.М. Прохоренко, П.П. Богуцький; за заг. ред. М.М. Прохоренка. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 168 с.